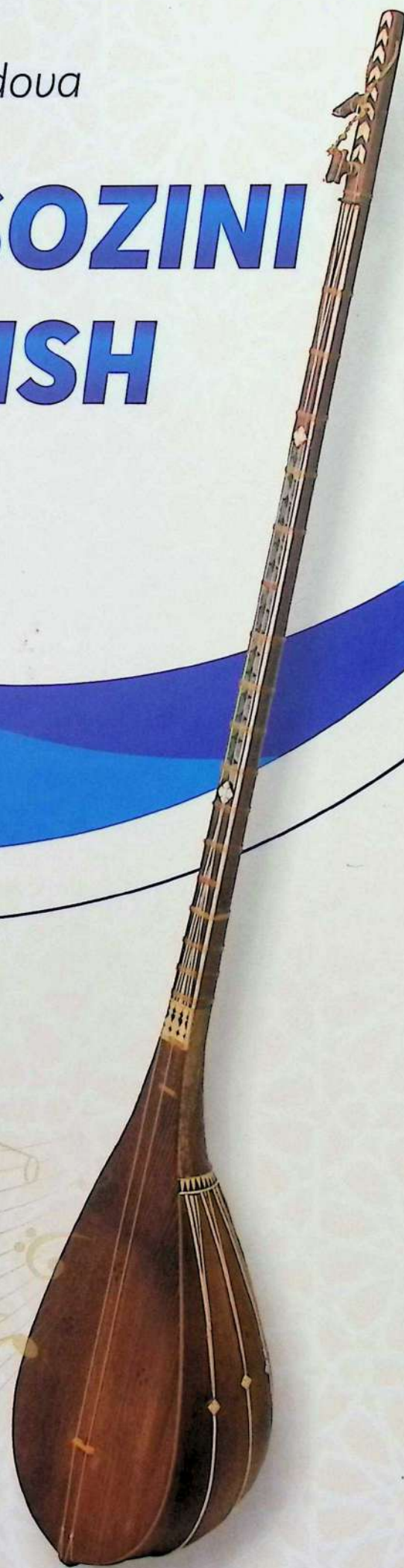

Farangiz Maxmudova

CHOLG'U SOZINI O'RGANISH

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI
O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI MADANIYAT VAZIRLIGI
YUNUS RAJABIY NOMIDAGI
O‘ZBEK MILLIY MUSIQA SAN’ATI INSTITUTI

Farangiz MAXMUDOVA

CHOLG‘U SOZLARINI

O‘RGANISH

(Dutor)

60211400 – Vokal san’ati: *(an’anaviy xonandalik) ta’lim yo’nalishi*
I, II-kurs talabalari uchun o’quv qo’llanma

Toshkent -2025

UO'K: 787.4(075.8)

KBK: 85.315я73

Mazkur o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi qonuni talablari asosida ta'lim tizimini rivojlantirishning yangi bosqichida san'at va madaniyat tizimidagi OTMlarda "An'anaviy xonandalik" ta'lim yo'nalishida "Cholg'u sozini o'rganish" fanini o'qitishning maqsadi va amaliy ahamiyati, maqom xonandasining dutor cholg'usi ijrochisi va dutor sozi o'qituvchisi sifatida mustaqil kasbiy faoliyatga tayyorlash mexanizmlari, professional xonanda - sozanda tayyorlash, ansambl ijrochisi, o'zi dutor chalib xonandalik faoliyatini olib bora oladigan mutaxassislarni va bo'lajak musiqa o'qituvchisini tayyorlash, ularning ijrochilik mahoratini rivojlantirishga yo'naltirilgan ilmiy-nazariy va amaliy ma'lumotlar jamlangan. O'quv qo'llanmada Farangiz Mahmudova tomonidan xalq va bastakorlar ijodiga mansub cholg'u kuylari dutor soziga moslashtirib yozib olingan nota yozuvlari, ularning audio yozuvlari berilgan bo'lib QR kod orqali tinglab o'rganishlari mumkin.

O'quv qo'llanma musiqa san'ati yo'nalishidagi OTMlarda saboq olayotgan bakalavr bosqichining birinchi kurs talabalari uchun mo'ljallangan.

***

This textbook sets out the goals and practical significance of teaching the subject "Makom performance" in the educational direction "Traditional singing" in higher education institutions of the art and culture system at a new stage of development of the education system in accordance with the requirements of the Law of the Republic of Uzbekistan "About the Education", the mechanisms of preparing a makom singer for independent professional activity as a performer on the instrument dutar and the teacher of the instrument dutar, preparation of a professional singer and performer for scientific, theoretical and practical information, aimed at the development of performing skills, training of specialists and future music teachers who are able to carry out singing activities as a soloist, performer of an ensemble. The textbook presents musical notes made by Farangiz Mahmudova with instrumental melodies of folk and compositional creativity adapted to the melody of dutar, their audio is recommended to be used using (QR code).

The textbook is intended for first-year undergraduate students studying at universities in the direction of musical art.

Mas'ul muharrir:

Malikaxon Ziyayeva – O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist,
Yunus Rajabiy nomidagi O'zMMSI professori

Taqrizchilar:

Nabijon Qodirov – Yunus Rajabiy nomidagi O'zMMSI dotsenti
Zamira Raxmatullayeva - O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, O'zDK dotsenti

Mazkur darslik O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining
2024-yil 27-dekabrda 485-sonli buyrug'iga asosan nashrga tavsiya etildi.

ISBN: 978-9910-8210-2-8

© Farangiz MAXMUDOVA, 2025
© "Best-publish" nashriyoti, 2025

KIRISH

Musiqiy cholg'ular barcha xalqlarning eng avvalo ma'naviy so'ngra moddiy boyligidir. Zero, har bir xalq o'zining davrlar osha yuzaga kelgan an'analarini va milliy merosini milliy ohanglari orqali tarannum etuvchi hamda xalqning milliy ma'naviyatiga mos ravishda yuzaga keltirilgan amaliy san'at namunalari orqali o'ziga xos musiqiy cholg'ulariga egadirlar. Bu borada o'zbek xalqining musiqiy cholg'ulari moddiy va ma'naviy nuqtai nazardan mukammal, boy va rang-barang ekanini e'tirof etish lozim. Shu bilan birga, qaysi bir xalqning ma'naviyati buyuk bo'lsa, tarixi va unga mos ravishda musiqiy merosi ham buyuk sanaladi.

Tarixdan ma'lumki, o'zbek xalqining musiqiy cholg'ulari o'ziga xos tarzda shakllangan. Qolaversa, musiqaning har qanday tarmoqlariga mos ravishda cholg'ulari shakllanib, bir necha arslar davomida rivojlanib kelgan. O'tmish allomalaridan Forobiy (IX asr) o'zining «Katta musiqa kitobi», Safiuddin Urmaviy (XII asr) musiqiy risolasida, Ahmadiy (XIV asr) «Sozlar munozarasi» asarida, Abdulqodir Marog'iyning (XIV asr) «Jami al - alhon fi ilm al - musiqiy» risolasida, Abdurahmon Jomiy (XV asr) «Musiqiy risola»sida, Zaynullobiddin Husayniy (XV asr) «Risola dar bayoni qonuni va amaliy musiqiy» risolasida, Amuliy (XVI asr) «Musiqa risola»sida, Darvesh Ali Changiy (XVII asr) «Musiqiy risola»sida musiqiy cholg'ularni o'rganib tadqiq etishning turli jihatlariga to'xtalib o'tganlar va o'z zamonasining cholg'u sozlarining ta'rifu tasnifini keltirganlar.

Milliy musiqiy cholg'ularimizdan bugungi kunga qadar yetib kelganlaridan biri – dutor cholg'usidir. O'zbek xalqining qadimiy va eng sevimli musiqiy sozlaridan biri aynan dutordir. "Dutor" so'zi forscha "ikki tor" degan ma'noda keladi. Bu cholg'u inson ruhiyatiga moslasha olishi, mungli hamda qalbga yaqin ohang taratishi bilan boshqa cholg'ulardan ajralib turadi.

Bilamizki, O'rta Osiyoda mavjud xalqlarning o'z dutor va dutorsimon cholg'ulari bor. Masalan, turkman dutorlari, uyg'ur dutorlari, qozoq va qirg'iz do'mbiralari. O'rta Osiyo xalqlari cholg'ularining zaminiyu, ma'naviyat ildizlari bir ekanidan dalolat qiladi. Xalq orasida dutorga «dilkash cholg'u» nomi berilgan.

Chunki, unda ijro etilgan har qanday kuy ohang qalb torlarini tebratadi va dilga orom beradi. Shuning uchun dutor ayollar ijrochilar qo'lida hasrat quroli, erkak ijrochilar qo'lida esa dil izhorini namoyish etish uchun hamroh bo'lgan ko'ngil oshnosi kabidir.

Maqom cholg'u ijrochiligida dutor cholg'usining o'z o'rnini va ahamiyati mavjud. Dutor cholg'usining yangidan yangi imkoniyatlarini o'rganish maqom asarlarining go'zalligi va jozibasini yanada ochib beradi. Milliy cholg'ularimizdan bo'lmish dutor hozirgi kunda qay darajada tadqiq etilayotganiga, professional ijrochi bo'lib shakllanayotgan yoshlarga uning imkoniyatlari, ijrochilik uslublari qay darajada yetkazib berilayotganiga e'tibor berish juda muhim. Bizdan keyingi avlodga dutor cholg'usini to'laligicha, kerak bo'lsa zamonga moslashtirib imkoniyatlarini kengaytirgan holda yetkazish hozirgi kunning ya'ni uchinchi renessansning dolzarb vazifasidir.

Xonandalarga cholg'uda ijrochilikni o'rgatishdan maqsad, ijro etmoqchi bo'lgan asarini dutor cholg'usida o'zi chalib kuylasa mukammallik hosil bo'ladi. Qo'lida dutor cholg'usi bilan nasr yo'lidagi asarni ijro qilayotgan xonandani tasavvur qiling. Ijrochining vujudiyu, ruhiyati ijro etilajak asar ichida suza boshlaydi, qovushganlik yuzaga keladi. Bu tarzda ijro etiladigan asar tinglovchiga ham yetib boradi va chuqurroq ta'sir etadi. Shuning uchun ham cholg'u ijrochiligi fanida ashula bo'limidan ham asarlarni o'rgatish lozimdir. Bu dutor cholg'usi bilan hamohang bo'lsa maqsadga muvofiqdir.

Mazkur o'quv qo'llanma maqom xonandaligida tahsil olayotgan talabalar uchun juda ham kerakli manba vazifasini bajarishiga hissa qo'shadi. Ushbu kitobda keltirilgan mashqlar, vazifalar, audio yozuvlar va nota yozuvlari dutor cholg'usini mukammal ijro etish va o'rgnish uchun dasturi amal bo'lib xizmat qiladi deb umid qilib qolaman.

1-mavzu. CHOLG‘U IJROCHILIGINING DASTLABKI KO‘NIKMALARI

1. Talabaning tanlagan cholg‘usi bilan tanishtirish va o‘quv semestri uchun dastur tanlash

Dutor xalqimizning eng sevimli chertim cholg‘ularidandir va bugungi kunga kelib yetakchi cholg‘u sifatida o‘z o‘rnini topdi va yakkanavoz cholg‘u sifatida shakllandi.

Dutor cholg‘usining paydo bo‘lishi, shakllanishi va rivojlanishi uzoq o‘tmishga borib taqaladi, ammo u haqdagi ma’lumotlarni IX asrda yashab o‘tgan Al-Farobiyning musiqiy risolalarida uchratish mumkin. «Farobiyning ma’lumotlariga qaraganda Xuroson tanburi o‘zining ko‘plab belgilari bilan zamonaviy dutorni eslatadi»¹. Keyinchalik, XV asrda dator o‘z nomi va barcha shakliiy, tarkibiy va ijroviy imkoniyatlari bilan zikr etila boshlandi. Ya’ni o‘sha davrda yashab ijod etgan musiqashunos olim Zaynullobiddin al-Xusayniy o‘zining musiqa ilmiga bag‘ishlangan «Qonuni ilm va amali musiqiy» nomi risolasida bu haqda ma’lumotlar keltirgan. Unda keltirilgan ta’rifga ko‘ra, dator ikki torli, ularning oralig‘i kvarta intervalini tashkil etadi, dastasiga bog‘langan pardalar soni o‘n bitta. Bu ta’riflar esa har tomonlama hozirgi dator soziga yaqin. Ozgina farqli jihati mavjud, ya’ni musiqiy risolada tavsiflangan dutorning kosaxonasi hozirgi dutorning kosaxonasidan bir oz kattaroq, dastasi esa kaltaroq.

Dutor cholg‘usini yasaydigan ustalar qo‘l mehnati bilan cholg‘uni yasaydilar. Shuni alohida e’tirof etish lozimki XXI asrning eng yaxshi dator ustalaridan biri usta Anvar Zufarov Muxammadsodiq o‘g‘lidir. Ularning avloddan-avlodga meros bo‘lib kelayotgan sozgarlik sirlarini bobolari Usta Usmon Zufarov, otalari Usta Muxammadsidiqlardan puxta o‘rganib, hozirgi kunda butun respublikaga tanbur-dutor cholg‘ularining rivoji uchun katta xissa qo‘shib kelayotgan ustalardan biridir.

---

¹ O.Matyozubov, «Maqomot», 2004 y., 277 b.

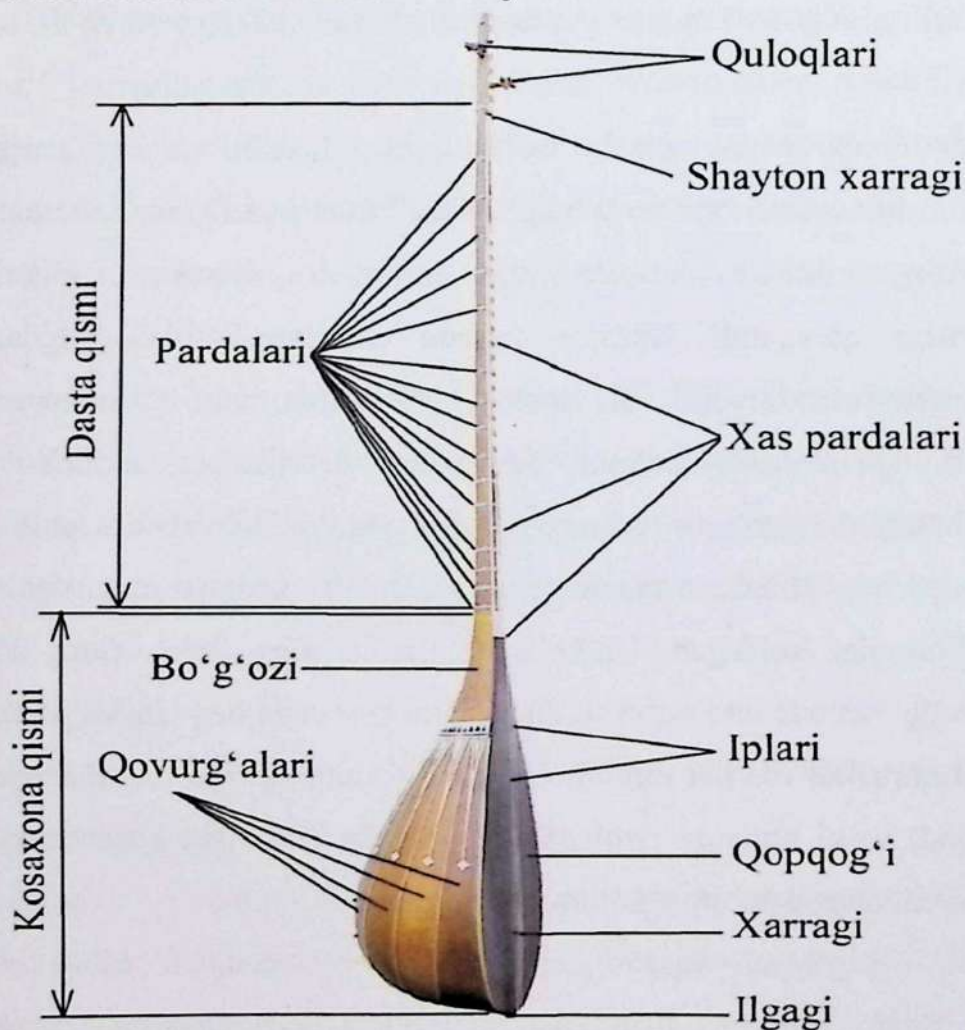

Dutor cholg'usining tuzilishi ikki qismga bo'linadi: **kosaxona** va **dasta** qismlari.

1. **Kosaxona qismi:** tut daraxtidan yasalgan bo'lib qopqog'i, xarragi, torlarni ilish uchun ilgagi, 8-12 ta qovurg'alari hamda dasta bilan qovurg'alarni bog'lovchi bo'g'ozi bor.

2. **Dasta qismi:** 15 ta bog'langan hamda 3 ta xas pardalardan iborat. Ikkita qulog'i va shayton xarragi mavjud.

Dastasi asosan o'rik daraxtidan yasaladi.

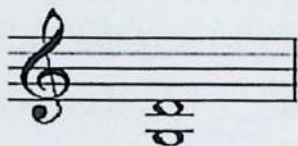
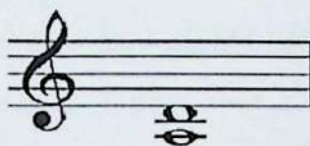
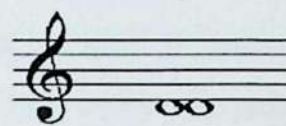
Dutor cholg'usi uch xil sozlanadi. Kvarta, Kvinta va Unison. Xalq orasida Munojot, Tanovor va Qo'shtor sozlari deb yuritiladi.

Kvarta (Munojot) sozida birinchi tor "re" tovushiga sozlanadi, ikkinchi tor esa "sol" tovushiga sozlanadi.

Kvinta (Tanavor) sozida birinchi tor "re" tovushiga sozlanadi, ikkinchi tor esa "lya" tovushiga sozlanadi.

Unison (Qo'shtor) sozida ikkala tor ham "re" tovushiga sozlanadi.

Munojot (kvarta)**Tanavor (kvinta)****Qo'shtor (unison)**

Tovush tarannumining sof holda taralishini ta'minlash maqsadida cholg'uga ikkita xarrak o'rnatiladi. Cholg'uning yuqorisida joylashgan xarrak "shayton xarrak" deb ataladi va birinchi parda bilan quloqlar orqali joylashadi. Pastki xarrak esa maxsus shaklda yasaladi hamda cholg'uning sozlanishiga qarab qopqoqning ustiga o'rnatiladi.

Ilmiy manbalarda keltirilishicha, dutor shaklan o'zgargan emas. U cholg'ular orasida doim o'zining nozikligi, nafis tabiati, sirli sadosi bilan ajralib turgan. Bunga sabab dutorning xonaki va mayin ovozga egaligi, tovushining keskinliklardan holi ekanligidir. Sanab o'tilgan jihatlar bugungi kunga kelib ham saqlanib qolgan. Qadimdan dutor asosan ayollarning ijro amaliyotida keng ommalashganining asosiy sababi ham shunda.

O'zbek xalqi musiqiy cholg'ularni doim qadrlab kelgan. Qadimdan, har bir o'zbek xonadonida birorta musiqiy cholg'u albatta bo'lgan. Musiqiy cholg'ular vaqti vaqti bilan tozalab turilmasa, parvarishlanmasa o'zining ko'rinishini, sifatini yo'qotadi. Shuning uchun, musiqiy cholg'ularni parvarishlash va saqlash borasida maxsus tartiblar mavjud bo'lib, ularga amal qilish har bir sozandaning vazifasidir.

Har qanday musiqiy cholg'u foydalanish jarayonida turli omillar ta'siriga uchraydi va e'tibor berilmasa o'zining xususiyatlarini yo'qota boshlaydi. Doimiy shug'ullanish, o'zi bilan olib yurish, noto'g'ri saqlash va tartibsiz, noto'g'ri foydalanish musiqiy cholg'uning xizmat qilish muddatini qisqartiradi.

Dutor cholg'usining parvarishida eng zarur vazifalar ketma ketligini soddaroq qilib keltiramiz:

- Har bir mashg'ulotdan so'ng dutor cholg'usi sozandaning qo'l teri va kirlaridan tozalanadi;
- Vaqti vaqti bilan umumiy tozalash ishlari olib boriladi;

- Dutor cholg'usi faqatgina maxsus futlyar yoki keyslarda saqlanishi va olib yurilishi lozim;
- Cholg'u saqlanadigan xonaning namligini doimiy nazorat qilish muhim.

Bu tartibga amal qiladigan sozandaning cholg'usi uzoq yillar xizmat qiladi, cholg'uning asl tovushi, jaranglashi saqlanib qoladi.

Talabaning ijro qiladigan asarlar majmuasiga ijro dasturi (repertuar) deyiladi. Talabalar uchun ijro dasturini tanlash chog'ida nimalarga ahamiyat qaratish lozim? Ijro dasturi qanday tanlanishi kerak? Aslida duch kelgan asarni talabaga o'rganish va ijro etish uchun tanlab beraverish yaramaydi. O'rganish uchun tanlangan asar talabaning dator cholg'usida ijrochilik mahoratini yana bir yangi pog'onaga ko'tarishga xizmat qilmog'i lozim. Talabaning dator cholg'usida ijrochilik mahoratining muvaffaqiyatli rivojlanishi doim ham uning ijodiy qobiliyati va iste'dodi bilan belgilanavermaydi. Bu jarayonda ijro dasturini to'g'ri tanlashning ham ahamiyati yuqori darajada ekanini unutmaslik kerak. Talabaning oldiga qo'yilayotgan vazifalar asta sekinlik bilan bir maromda murakkablashib borishi lozim. Aynan mana shu jarayon uning qiziqishini yanada oshiradi. Aniqroq aytganda, ijro dasturi uchun tanlanayotgan asarlarning o'rganilish ketma ketligiga ahamiyat berilishi muhim, ya'ni "oddiydan murakkabga" tamoyiliga asoslanishi kerak. Talabaning navbatdagi o'rganishi uchun tanlangan asar ijrochilik nuqtai nazaridan avvalgisidan murakkabroq bo'lishi foydalidir. Biroq, o'rganish uchun tanlanayotgan asar talabaning ijrochilik imkoniyatlariga mos kelsinki, asarning texnik va badiiy vazifalarini bajara olsin.

Dutor cholg'usida ijrochilikni o'rgatish va o'rganish jarayonida har bir bosqichga ahamiyat berish lozim, ya'ni talabaning oldiga qo'yiladigan vazifalar asoslangan va o'rinli bo'lishi muhim. Agar bu vazifalar keragidan ortiq darajada murakkablashib ketsa, ya'ni o'rganilishi lozim bo'lgan asar murakkabligi talabaning imkoniyatlaridan yuqori bo'lsa, o'z o'zidan bu salbiy natijaga olib keladi. Shu bilan birga, tanlanayotgan asarlarning juda soddalashib ketishi ham

yaxshi emas. Bu holat bo'lajak mutaxassisning dutor ijrochiligiga bo'lgan qiziqishini so'ndirishga olib kelishi mumkin.

Dutor cholg'usi ijrochiligi ta'limi tajribasidan bilamizki, talabalarning barchasida ham ijrochilik ko'nikmalari bir hil shakllanmaydi. Deylik, bir talabaning chap qo'l ijrochilik ko'nikmasi ustunlik qilsa, boshqasining o'ng qo'l texnikasi ustunroq rivojlangan bo'ladi. Ba'zan, og'ir, vazmin kuylarni ijro etishda qiynaladigan talabalar orasida, aksincha jadal, sho'xchan asarlarning ijrosida qiynaladiganlari ham uchraydi. Ijro dasturini tanlashda aynan mana shu xususiyatlar ham inobatga olinishi orqali, o'rganilajak asarlar yordamida kamchiliklarni bartaraf etishga erishish mumkin.

Xonandalik yo'nalishida ta'lim olayotgan talabalarga dutor ijrochiligi bo'yicha ijro dasturini tanlashda alohida e'tibor bilan yondoshish tavsiya etiladi. Bu o'rinda ham avvaliga soddaroq kuylardan tanlab, borgan sari murakkabroqlarini o'rganib borish kerak. Bundan tashqari dutor chalib kuylash ko'nikmasini ham shakllantirish uchun alohida asarlarni tanlash mumkin bo'ladi.

San'at sohasining o'ziga xos nafis va nozik jihatlari borki, uni har kim turli darajada o'zlashtiradi. Kimdir uni osongina o'zlashtirsa, kimdir bir oz qiynaladi, xotirasi pand beradi. Yana kimlardir mukammal darajada o'zlashtirish xususiyatiga ega bo'ladi. Talabalarning aynan mana shu jihatlarni e'tiborga olgan holda dastur tanlash maqsadga muvofiq sanaladi. Ijrochilikdan ko'ngli qolmaydi. Ya'ni o'zlashtirishda bir oz sust bo'lgan talabaga dastavval o'rganilishi, ijro etilishi osonroq bo'lgan asarlarni tanlab berish va asta sekinlik bilan bora bora murakkabroqlarini o'rganishni taklif etish tavsiya etiladi. Bunday vaziyatlarda talabaning mehnati asosiy o'rinda turadi, ya'ni qancha ko'p mehnat qilinsa ijrochilik qobiliyati shunchalik o'sib boraveradi. Mehnat ortidan shunchalik o'sish mumkinki, xatto iqtidorli ijrochilardan ham o'tib ketishi mumkin. Shuning uchun ham talabalarga asar tanlashda ularning qobiliyatini albatta hisobga olish muhim.

Talabalar uchun ijro dasturi quyidagi jadvalda keltirilgan.

№	Asarning nomi	Ijodkori
1	“Hay yor – yor”	Folklor
2	“Do‘loncha”	Xalq kuyi
3	“Sharob I”	Xalq kuyi
4	“Turkman eshvoyi”	Xalq kuyi
5	“Chertmak”	Xalq kuyi
6	“Dutor bayoti”	Xalq kuyi
7	“Ilg‘or”	Xalq kuyi
8	“Aliqambar”	Xalq kuyi
9	“Norin-norin”	Xalq kuyi
10	“Mushkiloti segoh”	Toshkent-Farg‘ona maqom cholg‘u yo‘llaridan
11	“Bahor keldi”	Muhammadjon Mirzayev
12	“Gilos”	Nabijon Hasanov
13	“Qo‘shchinor”	Hoji Abdulaziz Abdurasulov
14	“Dutorim”	Fahriddin Sodiqov
15	“Xayosini ko‘r”	Fahriddin Sodiqov
16	“Jonon o‘ynasin”	Ne‘matjon Qulabdullayev

Talabalarga ijro dasturini tanlashda qaysi manbalardan foydalanish mumkin? Zamonaviy texnologiyalar va ommaviy kommunikatsiyalar rivojlangan bugungi kunda ilgarigidek nafaqat nashr etilgan ilmiy va o‘quv adabiyotlaridan, balki bir qancha audio va tele yozuvlardan, internetdagi mavjud bir nechta ijtimoiy tarmoqlar va saytlardan foydalanish imkoniyati mavjud. Albatta o‘quv adabiyotlarida ijro dasturi uchun tanlangan asarlarning nota yozuvlarini ham topish va talabaning notaga qarab ijro etish ko‘nikmasini yanada rivojlantirish mumkin bo‘ladi. Bugungi kunda bu kamlik qiladi. Ijrochi eshitish xususiyati yanada ortishi va eshitish orqali o‘rganish ko‘nikmasini rivojlantirish maqsadida esa audiodozuvlardan unumli foydalanish maqsadga muvofiq. Bu borada o‘rganmoqchi bo‘lgan asarini ustozlar ijrosida qancha ko‘p eshitsa shuncha yaxshi. Bu borada, bugungi kunda telegram ijtimoiy tarmog‘i orqali tashkil etilgan va tez tez yangilanib turadigan <https://t.me/musiqabaza>

kanalidan foydalanish mumkin. Chunki bu kanalda nafaqat ustoz san'atkorlar ijro etgan asarlarning audioyozuvlarini, balki musiqa oid adabiyotlar, nota to'plamlari, audio hamda video yozuvlar va boshqa ma'lumotlarni osongina topish mumkin bo'ladi. Bundan tashqari telegram ijtimoiy tarmog'ida Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti Axborot resurs markazi tomonidan yuritiladigan https://t.me/uzmmsi_arm sahifasi, O'zbekiston davlat konservatoriyasining elektron kutubxonasi tomonidan yuritiladigan https://t.me/Kons_ek kanalidan ham unumli foydalanish mumkin bo'ladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Talabalar uchun ijro dasturi qanday tanlanishi kerak?
2. Ijro dasturini tanlashda qaysi manbalardan foydalanish mumkin?
3. Keltirilgan manbalardan foydalangan holda o'rganmoqchi bo'lgan asaringizning ustozlar ijrosidagi variantlarini qidirib toping.
4. Har kuni dutor pardalarini yod olish uchun pardalarini bosgan holda notalarini ovoz chiqarib ayting.
5. O'zbek xalq kuylaridan kichik asarlarni tinglab kelish.

2-mavzu. TANLANGAN CHOLG'U SOZI UCHUN MO'LJALLANGAN BOSHLANG'ICH TEXNIK MASHQLAR O'RGANISH

2.1. Dutor ijrochiligida texnik mashqlar

Xonandalikda ovozni qancha ko'p mashq qilinsa ovoz charxlanadi, texnik jihatdan shtrixlarni bajarishi osonlashadi, ovoz ko'lami kengayadi, artikulyatsiya, talaffuz rivojlanadi. Cholg'u sozda ham shunday, qancha ko'p mashq qilinsa, shuncha ko'p ijro imkoniyatlari ortib boraveradi. Shuning uchun mashqlarni ijro etishdan erinmasdan, dastlab og'ir suratda chalib, bora-bora tezlashib, mahoratni oshirib borish sozandalikning eng muhim jihatidir.

Mazkur mashqda oddiy re major gammasini choraklik notalarni faqat pastga urib ijro etish kerak bo'ladi. Bu mashq orqali asosan o'ng qo'ldagi zarblarni rivojlantirish mumkin.

Yangi mashqni o'rganish uchun nimalarga e'tibor berish kerakligi haqida to'xtalib o'tamiz:

- dutor ijrosi vaqtida qo'lning to'g'ri holatini o'zlashtirish;
- mashqning o'ziga xos jihatlarini e'tiborga olish;
- ijrodan avval notani boshidan oxirigacha ko'zdan kechirib, uning murakkab (yoki ijrochi uchun yangi, texnik murakkab) joylarini belgilab olish;
- ikkala qo'llarning ko'rsatilgan applikaturasiga rioya qilgan holda kerakli tempda, har bir notani aniq sadolantirgan holda chalish;
- mashqni yodlab olish va bir necha marotaba takrorlash, har bir ijroni kerakli tempda amalga oshirish, tavsiyalarga rioya qilish jarayonida tovushning sifatini buzmaslik lozim.

Navbatdagi mashq re major gammasini sakkistalik notalarni pastga-yuqoriga almashib zarb berish orqali ijro etiladi.

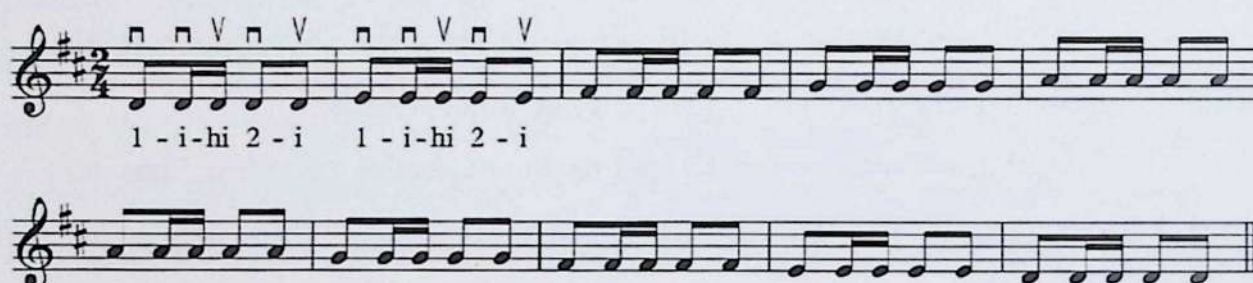
Shuni unutmaslik lozimki, mashqlar ijrochining qo'llarini ishchi holatga olib keladi. Mashqlarni bajarish jarayonida butun tanani imkon qadar har qanday zo'riqish va siqilishlarsiz, erkin tutishga harakat qilmoq lozim. Cholg'udan chiqayotgan har bir tovushning jonli bo'lishiga erishish eng muhimi sanaladi.

Bo'lajak sozanda professional maqomga, yuqori mahoratga erishishining eng muhim yo'li, mashqlarni sistematik ravishda bajarib borishi va o'rganayotgan asarining har bir qismining ijrosida texnik rivojlanib borishidir. Bunda talaba oldinga qo'yilgan badiiy maqsadga erishish uchun jarayonga rejali ravishda yondoshishi muhim. Asarni o'rganish jarayonida yuzaga kelgan texnik qiyinchiliklarni ustози bilan birgalikda yuzma yuz o'tirib mashq qilishi,

ustozidan to'g'ri yo'llanma olishi, yuzaga kelgan muammoni o'z vaqtida bartaraf etishi asosiy omillardan biridir.

Navbatdagi mashq esa nisbatan murakkabroq bo'lib, o'ng qo'ldagi bosh barmoq va qolgan barmoqlar alohida torga tegishi kerak. Shunda ikkita pastga va bir marta yuqoriga zarb uriladi.

Talaba texnik ijrochiligining rivojlanishi bevosita uning o'rganayotgan asari doirasida yuz beradi. Ustoz mashg'ulotlarning talabaning ijrochilik mahoratini rivojlantirishga yo'naltirilganligiga ahamiyat berishi lozim. Ya'ni, faqatgina ma'lum bir texnikani rivojlantirish bilan chegaralanib qolish yaramaydi. Bu yerda ham ijodiy ham texnik yondashuv kerak bo'ladi. Masalan dars vaqtida olingan bilimlar natijasida boshqa, yangi texnik mashqlarni talaba tomonidan o'ylab topishga bo'lgan urinishi olqishlanadi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Texnik mashqlardan foydalanish tartibi qanday bo'lgani ma'qul?
2. Mashg'ulot vaqti qanchani tashkil etishi lozim?
3. Har kuni kamida 10-15 daqiqa davomida texnik mashqlarni bajarib boring.

2.2. Dutor ijrochiligidagi zarblar

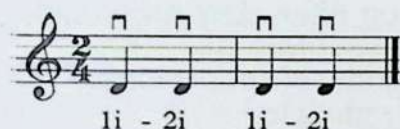
Musiqiy tovushning sifati sozandaning mahoratiga, uning asarga yorqinlik, iliqlik, mayinlik va shunga o'xshash xususiyatlarni kiritish qobiliyatiga bog'liq. Sozanda musiqiy asarni ijro etar ekan turli uslublardan foydalanadi. Asarni yanada mukammal ijro etish maqsadida turli zarblardan foydalanadi.

Dutor cholg'usi ijrochiligi amaliyotida zarblar katta ahamiyatga ega. Zarblar dator cholg'usining musiqiy ifodasining asosi sanaladi. To'g'ri tanlangan usul va zarblar cholg'u tovushining chiroyi mezonidir. Ta'lim jarayonida talaba bir nechta dator zarblarini o'rganib olishi va ijro etishda mahoratini shakllantirishi muhim.

Quyida dator ijrochiligida qo'llaniladigan va har bir sozanda o'zlashtirib olishi shart bo'lgan zarblar keltiriladi.

Yakka zarb:

Bu zarbni ijro etish uchun 4, 3, 2, 1 barmoqlar bilan dator torlariga yuqoridan pastga urib harakatlantiriladi va sadolatiladi.

Oddiy zarb:

Oddiy zarb dator ijrochilik amaliyotida eng ko'p qo'llaniladigan zarblardan biridir. Notada ko'rsatilgan oddiy zarbning ushbu turini ijro etishda 1,2,3,4 barmoqlar torni yuqoridan pastga, bosh barmoq esa pastdan yuqoriga torlarni urib sadolantiradi.

Oddiy zarbning mazkur turini ijro etishda barmoqlar harakati quyidagi tartibda amalga oshiriladi: 1, 2, 3,4 barmoqlar yuqoridan pastga va izidan bosh barmoq yuqoridan pastga torlarni urib sadolantiradi. So'ng pastdan yuqoriga faqatgina bosh barmoq torlarni urib sadolantiradi.

Terma zarb:

Terma zarb IIIIVV belgilari bilan belgilanadi. Uni to'g'ri chalish uchun quyidagilarni amalga oshirish kerak. Bosh barmoq bilan ko'rsatkich barmoqlarning orasi 12-14 sm masofada ochiq ushlab avval ko'rsatkich barmoq bilan, keyin bosh barmoq bilan torni pastga so'ng yana avval bosh barmoq bilan, keyin ko'rsatkich barmoq bilan torni yuqoriga urib sadolantiriladi. Bunda e'tibor bering, hosil bo'layotgan tovushning kuchi teng va tekis bo'lishi shart va har bir zarb eshitilinishi juda ham muhimdir.

Teskari zarb:

Kuchli va kuchsiz xissalarning o'ziga xos tartib bilan almashinib kelishi teskari zarb deyiladi. Notada ko'rsatilgan teskari zarbning bu xil chalinishida 1 chi, 4 chi, 7 chi tovushlar – panja bilan chalinadigan zarbi kuchli bo'ladi.

Murakkab zarblar yoki bilak zarb:

Murakkab zarblarni dutor cholg'usida ijro etish vaqtida nafaqat qo'l kafti balki bilak ham harakatga kelishi kerak. Aynan shuning uchun ham bu zarblarni yana "bilak zarb" ham deb atashadi.

Ushbu notada ko'rsatilgan murakkab zarbning bir turi bo'lib, uni ijro etish uchun avvaliga 2-3-4-5 barmoqlar birgalikda, uning ketidan bosh barmoq dutor torlarini ketma ket pastga uradi. So'ngra izidan avval bosh barmoq torni yuqoriga ketidan qolgan barmoqlar ketma ket pastdan yuqoriga torni urib sadolantiradi.

Mazkur murakkab zarbni ijro etish yuqorida ko'rsatilgan murakkab zarbdagi harakatlar bilan deyarli bir hil amalga oshiriladi. Faqatgina nota cho'zimlari bir biridan farq qiladi.

E'tibor bering, zarblarning ushbu turini ijro etishda qo'l bilagi ham erkin harakat qilmog'i lozim.

Zarblarning aniq va ravon eshitilishi uchun albatta qo'llarimizni to'g'ri yo'naltirishimiz kerak. Bunda birinchi navbatta o'ng qo'llarimiz dekaga tegmasdan ijro etishni, chap qo'limiz esa barmoqlarni pardalar ustida aniq bosishni mashq

qilishi va har bitta sozga qarab akkord ya'ni tepadagi torni to'g'ri bosayotganligini nazorat qilishimiz zarurdir.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Dutor cholg'usi ijrochiligi amaliyotida zarblar qanday ahamiyatga ega?
2. Murakkab zarblar nima uchun "bilak zarb" deb ham yuritiladi?
3. Terma zarbni ijro etishda barmoqlar harakatiga diqqat qiling.
4. Zarblarni o'zlashtirishda oddiy zarbdan boshlang.

2.3. Dutor ijrochiligiga xos belgilar

Belgilarning qo'llanilishi alohida mahoratni talab etadi. Albatta bu borada belgilar va bezaklar asarning jozibasini, mukammaligi, betakrorligini oshiruvchi omil deyish mumkin. Biroq bu bezaklarning o'z o'rnida qo'llanilmasligi yoki maromiga yetkazilmasligi natijasida ijro etilayotgan asar tinglovchi qulog'iga yoqmasligi mumkin. Ustoz sozandalarimiz ijrosini tinglar ekanmiz ularning o'z ijrochilik uslublaridan kelib chiqqan holda har bir asarni o'ziga xos bezaklar bilan ijro etganliklarining guvohi bo'lamiz. Aynan mana shu qo'llanilgan bezaklar nafaqat asarning go'zalligini orttiradi, balki sozandaning ichki dunyosi, hissiyotlarini ham yuzaga chiqaradi. E'tibor bersak, har bir sozandaning alohida bezaklardan foydalanish uslubi bor. Bu bezaklarni nota matnida aks ettirish esa har doim ham nazarda tutilavermagan. Buni ilk marotaba professor Malika Ziyoyeva asarlarni notaga olish amaliyotida qo'lladi. Ana shunday bezaklardan bir nechtasini quyida keltirib o'tamiz.

Miyang'² – akademik ijrochilikdagi glissando ijro uslubining o'ziga xos ko'rinishlari deyish mumkin. Faxriddin Sodiqov ijro uslubida miyang' ikki ko'rinishda uchraydi. Oddiy miyang' va sadoli miyang'. Oddiy miyang' o'z o'rnida yana ikki ko'rinishga ega.

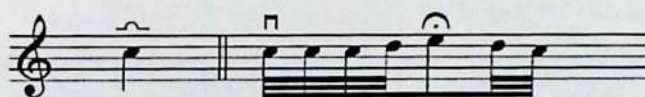
² Miyang' - dator ijrochiligi bezaklar ifodasi uchun ilk bor tavsiya etilmoqda. Ibora F.Sodiqov amaliyotidan olingan

1. ~ – oddiy miyang'. Ikki ko'rinishda keladi.

1) Bir tovushni chuqur kashish bilan bezash;

2) Bir xil balandlikdagi ikkita tovush oralig'ida bir parda baland tovushni sado orqali tarannum etish, ya'ni hosil qilish.

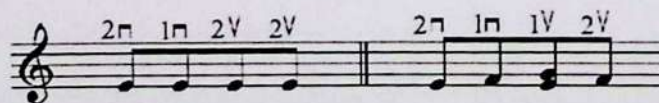
2. m^{n} – Sadoli miyang‘.

Ushbu bezakka ijrochi to‘lqinli kashish orqali erishadi.

3. $T \updownarrow$ – terma zarb. Faqat dutor ijrochiligiga xos bo‘lib, barmoqlar almashib, ularni nozik holatda ketma-ket harakatlantirish evaziga erishiladi. Ijrodagi nota ko‘rinishida quyidagicha ifodalanadi;

4. TM – miyang‘ termasi. Faxriddin Sodiqov ijro uslubiga xosligi bilan ajralib turadi. Amalda keng qo‘llaniladi hamda vaziyat (kuy) taqozo etgan joyida ishlatilishi bilan ahamiyatlidir. Ushbu usulda terma zarb, ya‘ni to‘rt zarbning birinchisi qoldirilib (zarbsiz) ijro etiladi. Nota namunadagi ko‘rinishi quyidagicha:

Miyang‘ termasini ijroda amalga oshirish uchun terma zarbning birinchi tovushi miyang‘ uslubi orqali qolganlariga bog‘lab ijro etiladi.

5. – kashish. Tanbur, rubob va dutor cholg‘ularida ko‘p ishlatiladigan (bir xil uslubdagi) ijro bezagi.

6. – sadoli liga. Ikki tovush ketma-ketligida, ikkinchi tovush zarbsiz, chap qo‘lning harakati bilan amalga oshiriladi. Lekin avvalgi amaliyotchilar nota yozuvida maxsus belgi ifodasini bermaganlar. Zamonaviy ijrochilik amaliyotiga tatbiq etish va nota yozuvida foydalanish uchun joriy qilish davr talabi ekanligini e‘tirof etib o‘tish lozim. Ayniqsa, jo‘rnavozlik hamda ansambl ijrochiligi amaliyotida talqinning (ijroning) bir xilligini ta‘minlashda juda zarurdir.

Sadoli liganing nota yozuvidagi ifodasi quyidagicha:

Faxriddin Sodiqovning ijrochilik uslubi «Sadoli liga»ni mohirlik bilan ishlatishda yaqqol namoyon bo'ladi. Ushbu ijro usulining zaminida zarbli va sadoli miyang' ham mavjud. Unga erishish uchun barmoqlar bir tovushdan 0,5 tondan 1 tongacha yuqori bo'lgan ikkinchi bir tovushga qarab kashish usuli orqali harakatlantiriladi.

7. – to'ldinlatish. Musiqa ijrochiligida keng qo'llaniladigan ijro usuli. Torli zarbli, torli kamonli cholg'ular ijrochiligida ko'p uchraydi. Dutorda ham o'ziga xos ifodasini topgan. Ushbu ijro usuli chap qo'l harakatida (zarb bilan yoki zarbsiz) amalga oshiriladi. To'ldinlatish usuli ijroga joziba va zavq beradi. Unga erishishning usuli parda bosishda yarim tongacha bo'lgan oraliqda tovushni to'ldinlatish orqali amalga oshiriladi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. An'anaviy dutor ijrochiligida bezaklar qanday ahamiyatga ega?
2. Bezaklar nota matnida qanday belgilanadi?
3. Har kuni bajaradigan texnik mashqlaringizda bezaklarning u yoki bu turidan foydalaning.

3-mavzu. BASTAKORLAR YOKI XALQ IJODIYOTIGA MANSUB KICHIK SHAKLDAGI CHOLG‘U KUYLARIDAN O‘RGANISH

3.1. “Hay yor – yor” asarini o‘rganish

Dutor cholg‘usi ijrochiligini o‘zlashtirish jarayonida turli murakkablikdagi texnik mashqlarni o‘zlashtirish bilan birga xalq kuylarini o‘rganish tavsiya etiladi. Chunki talabaning faqatgina mashqlar bilan band bo‘lishi uni bir oz zeriktirishi, dutor cholg‘usiga bo‘lgan qiziqishini so‘ndirishi mumkin. Xalq kuylarini o‘rganish bilan texnik mashqlarni uyg‘unlashtirish esa talabalarning mashg‘ulotlariga rang baranglik, mazmun bag‘ishlaydi va darslarning yanada qiziqarli o‘tishiga imkon beradi.

O‘zbek milliy musiqa san’ati o‘zining serqirraligi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, uning chuqur ildizlari qadimgi davrlarga yetib boradi va o‘zbek xalqining ushbu boy musiqa merosi hozirgi kundalik hayotimizda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotgan emas. U xalq ijodining yuksak namunalari, bastakorlar ijodi, kuy tuzilishi, mazmunan rivojlangan cholg‘u va ashula asarlari, dostonlar ijrochiligi hamda murakkab ijrochilik turkumi atalmish maqom musiqasini o‘z ichiga oladi. Bundan tashqari, o‘zbek milliy musiqa san’atining rivojlanishida alohida o‘ringa ega bo‘lgan folklor qo‘shiqlari salmoqli o‘ringa ega.

Talabalarga dutor cholg‘usi ijrochiligi san’ati o‘rgatilar ekan, ularga repertuar tanlashda folklor namunalariga ham e’tibor qaratish muhim, deb hisoblaymiz. Chunki bu kabi kuylar talabalar tomonidan oson o‘rganilishi va o‘zlashtirilishi mumkin bo‘lgan, shu bilan birga dilga yaqin, ijro vaqtida ham zavqu shavq beradigan asarlar sanaladi. O‘zbek musiqiy folklor namunalari son sanoqsiz aslida, ammo ulardan namuna sifatida “Vohay bola”, “Oq terakmi, ko‘k terak”, “Sim, sim, simyona”, “Shildira qoshiq”, “Do‘ppi topildi”, “O‘sma ekdim”, “Birimda ko‘rdim”, “Andijon boray dedim” va boshqa shu kabi ko‘plab asarlarni keltirishimiz mumkin.

Ana shunday kuylardan biri “Hay yor – yor” asaridir. U folklor janridagi qo‘shiqlar sirasiga kiradi. Mazkur asarni dutorda ijro etish uchun o‘ng qo‘lni

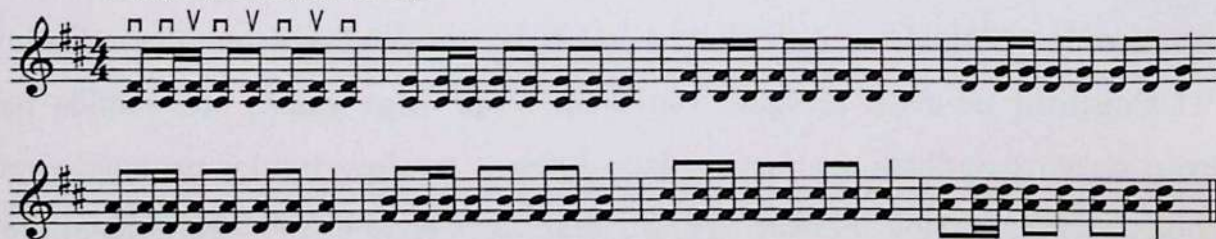
dastlab ikki marta pastga va bir marta yuqoriga urib zarb ishlatishni o'rganish kerak. Albatta ijrodan oldin dutor cholg'usi kvarta intervali – "re - lya" pardalariga sozlanishi kerak, binobarin ijro etadigan akkordlarimiz go'zal shaklda jaranglasin.

Birinchi sakkiztalik notani pastga, navbatdagi ikkita o'n olitalik notalarni pastga va yuqoriga qarab yo'naltiramiz, qolganlarini asosan pastga hamda yuqoriga urib zarblarni navbati bilan chalamiz. Asar davomida bir xil suratda chalish bilan birga kayfiyatni yo'qotmaymiz, zotan bu qo'shiq sho'x va jozibali ijro etilishi kerak.

Talaba har qanday asar ijrosini o'rganar ekan, albatta uni ijro etgan ustoz sozandalarning ham ijrosini audioyozuvlardan tinglab o'rganishlari tavsiya etiladi. Bunday vaqtda asar qancha ko'p tinglansa shuncha yaxshi. Tinglash jarayonida ustozlarning ijro mahoratiga, usullari va zarblariga e'tibor berish lozim. Eng mayda detallar ham e'tibordan chetda qolmasligi kerak. Bu jarayonda shu vaqtga qadar uchramagan uslublar aniqlansa ularni takrorlab ko'rishga va o'rganishga harakat qilmoq lozim. Qiyinchiliklar tug'ilganda esa albatta ustoz bu borada ko'mak beradi.

"Hay yor-yor" kuyiga mashq:

HAY YOR-YOR

Dutor
sozi

O'zbek xalq kuyi
Farangiz Maxmudova
dutor soziga moslashtirgan

$\text{♩} = 88$

5

9

13

rit.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. O'zbek folklor san'ati o'zbek milliy musiqa san'atida qanday o'ringa ega?
2. "Hay yor – yor" asarini ijro etishda nimalarga e'tibor berish kerak?
3. QR - kod orqali tinglaganingiz asarni keltirilgan nota matniga qarab ijro eting.

3.2. "Do'loncha" kuyini o'rganish

Musiqiy asarning ritm va usuli uni ijro etishdagi eng asosiy omili sanaladi. U nafaqat vaqt bilan bog'liq o'lchov, balki hissiy va badiiy mazmunga ega o'lchov sifatida ham qabul qilinmog'i lozim. Ritm va usulsiz musiqiy asar o'z mazmunini yo'qotadi yoki ritmning o'zgarishi musiqiy asarning mazmuni, maqsadi, kayfiyati va kechinmalarini o'zgartirib yuboradi. Shuning uchun ham, talaba, o'rganilayotgan asarning ritm o'lchovlarini aniq bilib olishi, o'zlashtirish va ijro jarayonida qo'llay olishi muhimdir.

"Do'loncha" kuyi o'zbek xalqining ijodiga mansub asar bo'lib, talabalar repertuariga juda mos tushadi. U ijrochiga zavq va shavq bag'ishlaydi. Ba'zan repertuar tanlash jarayonida talabaning o'ziga xos xarakter xususiyatlari ham

inobatga olinishi lozim. Chunki bu jihat, asarning muvaffaqiyatli ijrosi ta'minlanishida katta ahamiyatga ega. "Do'loncha" kuyini quvnoq xarakterga ega bo'lgan talabalarga o'rgatish tavsiya etiladi, chunki bu asar ularda qaziqish uyg'otib, asarni shijoat bilan ijro etishlariga zamin yaratadi.

Bu kuy sodda, samimiy bo'lib, yoqimli ohanglarga boy. Uni aslida qashqar rubobi, g'ijjak kabi cholg'ularda ham ijro etiladi, ammo dutor cholg'usiga moslangan varianti yanada jozibali yangraydi. Kuy mazmunini ochib berish uchun uning tempini o'rtacha tezroq xarakterda ijro qilish tavsiya etiladi.

"Do'loncha" kuyi aslida o'zbek xalqining eng go'zal asarlaridan sanaladi. Ijro davomida imkon qadar joziba va shijoatni yo'qotmaslik kerak. Uni ijro etishdan avval dutorni re-lya, ya'ni kvarta intervaliga sozlash kerak. Bu albatta dutordagi akkordlar qulay chiqishi uchun kerak bo'ladi.

Notada belgilanganidek birinchi sakkiztalik parda yuqoriga, ikkita o'n oltitalik notalar yuqoriga-pastga, keyingi sakkiztalik yuqoriga, navbatdagi ikkita o'n oltitalik notalar yuqoriga qarab zarb beriladi.

"Do'loncha" kuyiga mashq:

DO‘LONCHA

Dutor
sozi

$\text{♩} = 88$

O‘zbek xalq kuyi
Farangiz Maxmudova
dutor soziga moslashtirgan

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Repertuar tanlashda talabanning o‘ziga xos xususiyatlarini inobatga olish kerakmi? Nima uchun?
2. “Do‘loncha” kuyi qanday xarakterdagi talabalarga mos keladi?
3. Bu asarning ijrosidan avval dutor cholg‘usini kerakli pardaga sozlang.
4. “Do‘loncha” kuyini ijro etishda shijoatni saqlab qolishga intiling.

3.3. “Sharob I” asarini o‘rganish

O‘zbek mumtoz musiqasi go‘zal va betakror asarlarga boy bo‘lib, ular xalqimizning bebaho boyligi sanaladi. Bu musiqiy asarlarning har biri o‘ziga

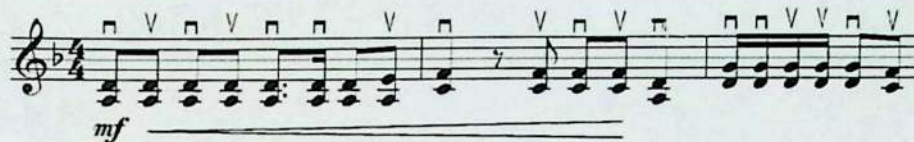
xos va betakrorki, ular necha yillar davomida har bir tinglovchining qalbi to'riga yetib boradi. Ular orasida shundaylari ham borki, ular o'zbek mumtoz musiqasi aslida qanday bir olam ekanidan, uning salovati, go'zalligi, qadimiy bo'lsada hamisha navqiron ekanidan darak beradi. "Sharob I" asari aynan shu qatordagi asarlardan biri sanaladi. Ya'ni, o'zbek mumtoz musiqasi haqida tushunchaga ega bo'lishni istagan, uning asliyatini anglashni istagan har qanday insonga bu kuyni eshittirmoq kerak. Ayniqsa, talabalar repertuaridan mutlaqo o'rin egallashi zarur bo'lgan asardir. Chunki uni tinglash barobarida qalbidan, ruhidan kechirib, dutor cholg'usida ijro etishga kirishish orqali ijrochi o'zbek mumtoz musiqasini yanada chuqurroq anglay boshlaydi. "Sharob I" asarini o'zlashtirib olgan har qanday ijrochi keyinchalik qanday asar o'rganishga kirishmasin, uni muvaffaqiyatla ijro eta oladigan darajaga erishadi. "Sharob I" mana shunday sehrli va mo'jizakor asardir aslida.

Asarning nomlanishi haqida bir oz to'xtaladigan bo'lsak, uning mazmuni haqida musiqashunos olimlar, ustozlar tomonidan turli variantlar aytiladi. Kimdir: "Sharob – shunchaki bir ichimlikning nomiga qo'yilgan...", desa, yana bir variantda "Kuyning mast qiluvchi xususiyati bor, shu sabab unga "Sharob" nomi berilgan..." deydi.

Shu o'rinda rahmatli ustozimiz O'zbekiston xalq xofizi Maxmudjon Tojiboyev bilan hayotlik davrlarida qilgan suhbatlarimizdan birini esladim. O'shanda "Sharob I" asarining nomini tariqat bilan bog'lab tushuntirib bergan edilar. Ya'ni: "Bu asarni tinglab turib, meni shu qadar sarhush qildiki, qanday qilib tariqat yo'lini tanlaganim, bu yo'lning aslini anglaganimni sezmay qoldim...", degan ma'noda asarga ustozlar tomonidan "Sharob" nomi berilgan.

Endi bevosita xalq kuyi sanalgan "Sharob I" kuyiga to'xtalamiz. Ustozlarning aytishiga ko'ra, u dastavval kuy shaklida yaratilgan. Keyinchalik xonandalar unga so'z qo'yib ashula shakliga keltirganlar. "Sharob I" asari kuy sifatida dutor cholg'usida o'ta nafis va go'zal yangraydi.

“Sharob I” kuyini ijro etishni o‘rganish uchun asosan sakkiztalik notalarni yuqoriga, pastga navbati bilan chalinaveriladi. O‘n oltitalik notalarda esa ikkita yuqoriga va ikkita pastga zarb urib ijro etiladi. Bu asosan bosh barmoq alohida, qolgan barmoqlar alohida torlarga urilib, ikkita pastga va ikkita yuqoriga zablarini xosil qiladi.

"Sharob" kuyiga mashq:

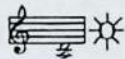
**O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artist, professor
Malikaxon Ziyayeva rahbarligidagi
“Shukrona” professional dutorchilar ansambli.**

SHAROB I

Dutor
sozi

$\text{♩} = 90$

O'zbek xalq kuyi
Farangiz Maxmudova
dutor soziga moslashtirgan

Sheet music for "SHAROB I" in 4/4 time, key of B-flat major. The tempo is marked $\text{♩} = 90$. The music is written for Dutor (a traditional Uzbek string instrument) and Sozi (a traditional Uzbek wind instrument). The score consists of 28 measures, grouped into lines of 4 measures each. The dynamics range from *mf* (mezzo-forte) to *f* (forte). The notation includes various rhythmic values, accidentals, and articulation marks (accents, slurs, and breath marks).

Measures 1-4: *mf*

Measures 5-8: *mf*

Measures 9-12: *mf*

Measures 13-16: *f*

Measures 17-20: *f*

Measures 21-24: *f*

Measures 25-28: *f*

3.4. "Turkman eshvoyi" asari

Har bir millatning o'z bezak va naqshlari mavjud bo'lib, ular melizm nomi bilan yuritiladi. Bu melizm har bir xalqda o'ziga xos bo'lib, o'sha xalqning ruhiyati, xarakteri, kelib chiqishi va ko'plab sifatlarini belgilab beradi. Har bir xalqning musiqiy asarlarida o'sha xalqqa mansub melizamlar o'rin egallaganidek, o'zbek milliy musiqalarida ham o'ziga xos mellizmlar bor. Bundan tashqari yurtimizda vohalarga xos melizmlar mavjud bo'lib, uni o'sha vohaga mansub asarlarning ijrosida yaqqol sezish mumkin. Masalan, Buxoro, Farg'ona - Toshkent yoki Xorazm xalqiga mansub asarlarni tinglaganimizda ularning melizmlaridan mansubligini bilib olamiz. Chunki bu melizmlarning har biri alohida qiymatga ega bo'lib, o'sha xalqning alohida jihatlarini aks ettirib turadi. Masalan, Xorazm vohasiga mansub bo'lgan mellizamlarni o'zida jamlagan asarni ko'rib chiqamiz.

Xiva xoni Madaminxon davrida yashab ijod etgan Eshvoy ismli baxshi o'tgan ekan. U ijro etadigan dostonlariga o'zi nomalar bastalagan ekan. Xozirgi kunga qadar u bastalagan nomalardan beshtasi ma'lum bo'lib, shulardan ikkitasi cholg'u kuy va uchitasi ashula sifatida saqlanib qolgan.

Eshvoy baxshi nomalari asosida yaratilgan beshta asar ya'ni, "Eshvoy birinchi", "Eshvoy ikkinchi", "Kurd Eshvoy", "Turkman Eshvoy" va "Eshvoy Urganjiy" kabi cholg'u kuylar xozirgi kunda ma'lum. Ular asosida yaratilgan asarlar ham talaygina. Shulardan "Farg'ona Eshvoyi", "Katta Eshvoy", "Guluzorim", "Qo'shchinor", "Laziz" kabi ajoyib ashulalar o'lkamizning boshqa vohalarida atoqli bastakorlari tomonidan yaratilgan. Bu asarlarning barchasi Xorazm vohasiga xos mellizmlar bilan boyitilgan.

"Turkman Eshvoyi" juda g'ozal asarlar sirasiga kiradi. Ustozlarning aytishlaricha Xorazmda Eshvoy baxshi doston nomalarini (musiqalarini) o'zi yaratar va o'ziga xos tarzda chiroyli ijro etar ekan. Uni xalq juda yaxshi ko'radigan va to'y yig'inlardan boshi chiqmas ekan. Kunlarning birida ba'zi hasadgo'y baxshilar uni xonga yomonlab, go'yoki xonning qilayotgan ishlarini tanqid ostiga olgan deb unga tuxmat qilishibdi. Xon Eshvoy baxshini minoradan

uloqtirishni amr etibdi. Soqchilar xon buyrug'ini bajarishga minoraning ustiga maxbus Eshvoy baxshini olib chiqayotgan payda, uni yaxshi ko'rgan, shinavandasi bo'lgan xalq uyidagi barcha yumshoq par yostiqlar, ko'rpatushaklarni olib chiqib minoraning atrofiga to'shay boshlashibdi. Bu xolni ko'rgan xon o'z amrini bekor qilib, bu baxshini o'limga hukm qilsa xalq orasida qonxo'r xon nomini olishdan cho'chib, uning o'rniga unga tuhmat qilgan baxshilarga jazo qo'llabdi. Qissadan hissa shuki, xalq sevgan san'atkor hech qachon o'lmaydi, uning qilgan ishlari, yaratgan asarlari doimo xalqimizni zavqu-shavqqa to'ldirib yuraveradi.

Aynan "Turkman Eshvoyi" masalasiga kelsak, Turkmanlar ham Xorazm doston ijrochiligini xush ko'rishadi. Ammo ularning lad birligi o'ziga xos bo'lib, ularga nomalarni ijro etayotganda Turkmancha pardatuzukka (temperatsiyaga) sozlab olib ijro etishadi. "Turkman Eshvoyi" shu nom bilan qolib, xalq orasida aynan shu pardatuzukda ijro etilgan.

Bu asarni ijro etish uchun dutorning sozi re-lya, ya'ni kvarta intervalida bo'lib, suratni bir hil tezlikda ijro etamiz.

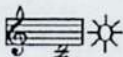

"Turkman Eshvoyi" kuyiga mashq:

Dutor
sozi

TURKMAN ESHVOYI

Tez. $\text{♩} = 200$

O'zbek xalq kuyi
Farangiz Maxmudova notalashtirgan

Musical score for "Turkman Eshvoyi" in 6/8 time, tempo Tez. $\text{♩} = 200$. The score consists of 11 staves of music, each starting with a measure number. The notation includes various rhythmic values (eighth, sixteenth, and thirty-second notes) and rests, with some measures containing a 'V' symbol above the staff. The key signature is one sharp (F#).

7
13
18
23
29
36
40
45
49
53
57
62

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Melizm nima degani va uning alohida jihatlari nimalardan iborat?
2. Eshvoy baxshi haqida nimalarni bilasiz?
3. Eshvoy baxshi qanday nomalar yaratgan?
4. “Turkman eshvoyi” qaysi pardatuzukda ijro etiladi?
5. Asar ijrosi uchun dutor cholgʻusi qanday sozlanishi lozim?

3.5. “Chertmak” asarini oʻrganish

Musiqiy asarning dinamikasi bu musiqiy tovushlarning qattiq yoki sekin ijro qilinishidir. Dinamikaning bir nechta turlari mavjud. Ular: *f* – qattiq, kuchli; *p* – sekin; *crescendo* – tovushni asta sekin kuchaytirish; *diminuendo* – tovushni asta sekin pasaytirish demakdir. Musiqiy asarning dinamikasi uning ifodali ijrosining muhim vositasi sanaladi. U asarning emotsional mohiyatini ochib beruvchi asosiy omildir. Uning asosi “*forte*”, “*piano*”, ularning eng baland va past (*ff* va *pp*), oraliq *mf* va *mp* bosqichlari deb hisoblanadi. Dinamik belgilersiz asarning mohiyatini ochib berish mushkul. Ularsiz asar boʻsh va jonsiz boʻlib qoladi.

Dutor cholgʻusida har qanday musiqiy asar ijro etilar ekan uning dinamikasiga eʼtibor berish va rioya qilish juda muhim. Dutor va dutorsimon cholgʻular yana bir nechta xalqlarda mavjud boʻlsada, oʻzbek xalqidek uni sevib ardoqlaydigan, asrab avaylaydigani topilmasa kerak. Bu cholgʻu ijrochiligi yurtimizda kundan kunga rivojlanib bormoqda. Bunga sabablardan biri sifatida dutor uchun yaratilgan kuylarning bir biridan goʻzal va betkrorligini ham keltirish mumkin. Ana shunday goʻzal asarlardan biri “Chertmak”dir.

“Chertmak” aynan dutor sozi uchun yaratilgan kuylardan biri sanaladi. Bu asar yetarlicha murakkab boʻlib, unda turli zarblardan foydalaniladi. Koʻrinishidan oddiy, yaʼni yuqoriga-pastga yoʻllanuvchi zarblar ammo chalganda ritmning oʻzgarib turishi evaziga shtrixlar ham oʻzgaradi. Chertmak asarini ijro etish va oʻrganish nisbatan osonroq boʻlishi uchun zarblarni oddiylashtirdik.

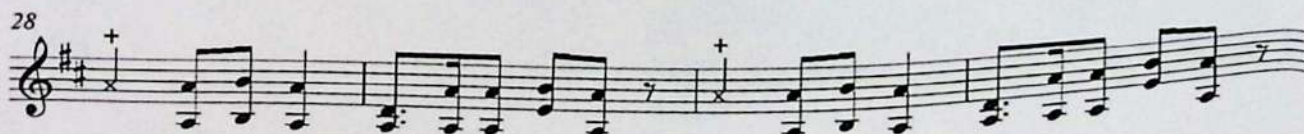

Mana bu joylarga kelganda o'n oltitalik va o'ttiz ikkitalik notalar uchraydi, bular rez orqali ijro etiladi.

Kuyning bu qismida tremola shtrixi bilan ijro etiladi. Akkordlarni ham unutmasligimiz kerak ular ba'zi joylarda oktava shaklida keladi, notaga qarab adashmasdan ijro etamiz.

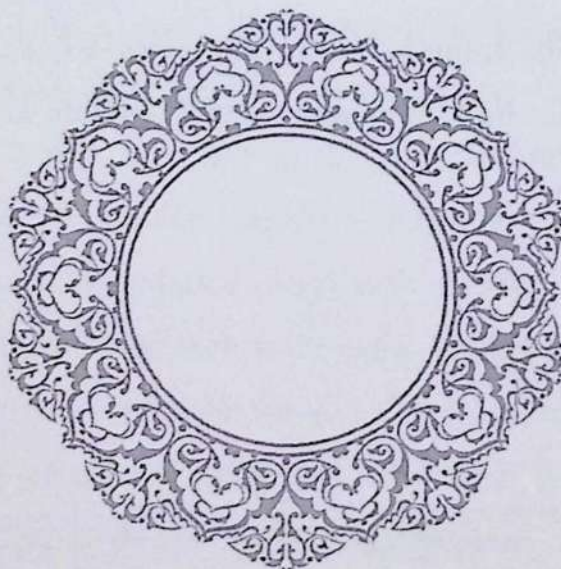

Dutor cholg'usi ijrochiligini o'rganish jarayonida talabalarga o'rganilajak asarni ustoz san'atkorlar ijrosida tinglab o'rganish tavsiya etiladi. Quyida "Chertmak" asarining video yozuvini tinglab, uni o'rganishga harakat qiling.

"Chertmak" kuyiga mashq:

**O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, professor Malikaxon Ziyayeva va
Qirg'izistonda xizmat ko'rsatgan artist, dotsent Farangiz Maxmudova**

CHERTMAK

Dutor
SOZI

O'zbek xalq kuyi
Farangiz Maxmudova
dutor soziga moslashtirgan

$\text{♩} = 120$

The musical score for 'CHERTMAK' is written in a single melodic line on a treble clef staff. The key signature has one sharp (F#), and the time signature is 2/4. The tempo is marked as $\text{♩} = 120$. The score consists of ten staves of music. The first staff includes four 'V' markings above the notes. The sixth staff includes four '+' markings above the notes. The music is a continuous melody with various rhythmic patterns, including eighth and sixteenth notes, and rests.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. “Chertmak” asarida foydalanilgan qanday zarblarni bilasiz?
2. Bu asarning dutor uchun yaratilgan boshqa asarlardan qanday farqli va o‘ziga hos jihatlari bor?
3. “Chertmak” asarini ijro etayotganda dinamikasiga e’tibor bering.

3.6. “Bahor keldi” asarini dutor cholg‘usida ijro etish

Bo‘ljak dutor sozandasining ijro mahoratini oshirish, o‘z kasbining ustasi bo‘lishini ta’minlovchi eng katta omillardan biri, uning o‘rganadigan asarlarini va ularning ketma ketligini aniq belgilab olishdir. Bu borada albatta ustoz bilan bamaslahat ish olib borish juda muhim. Ushbu darsimizda dutor cholg‘usida ijrochilik sirlarini endigina boshlagan sozandalarga mos keladigan “Bahor keldi” asariga to‘xtalamiz. Bu asar aslida ajoyib sozanda va bastakor Muhammadjon Mirzayevning rubob cholg‘usi uchun yozilgan ijod namunasi sanaladi. Uni biz dutor cholg‘usiga moslashtirdik, ya’ni shtrixlarini dutor zarblari bilan boyitdik.

Bir asar ijrosini o‘rganishga kirishishdan avval bu asar haqida, uning muallifi haqida izlanish muhimdir. Chunki bu asarning tubida yashiringan asl mazmunni anglashga, uni yaratgan ijodkorning maqsadini chuqurroq tushunishga imkon beradi. “Bahor keldi” asarining muallifi Muhammadjon Mirzayev XX asr o‘zbek musiqasi tarixida yorqin iz qoldirgan ijodkorlardan biridir. U o‘zining bastakorlik asarlarida hayotni, sevgi-muhabbatni, vafo va sadoqatni, mardlik va

jasoratni ardoqladi va baralla kuyladi. Ayniqsa ona tabiatga, o'zbek xalqiga bo'lgan mehri va muhabbati aynan mana shu asarda yaqqol namoyon bo'lgan.

Muhammadjon Mirzayev (1913-1999)

Muhammadjon Mirzayev ijodiga mansub «Gulnoz», «Intizor etma», «Dilbar», «Zavqim kelur», «Dildor I, II», «Orzu dil», «Dilrabo», «Tong», «Jonon», «Gilos» kabi asarlar o'zbek cholg'u kuylari sifatida o'zining originalligi, ohangining jozibaliligi, mavzusining rangbarangligi bilan xalq orasida keng ommalashdi. «Bahor keldi» asari dutor cholg'usida ham juda go'zal va nafis yangraydi. Uni dutor cholg'usida ijro etishning o'ziga xosliklari mavjud. Asarni ijro etishga kirishishdan avval dutor cholg'usini kvarta intervali «re-lya» pardalariga sozlab olish lozim. Bu akkordlarni ijro etishda qulaylik yaratadi.

Birinchi sakkiztalik notani pastga, navbatdagi ikkita o'n oltitalik notalarni yuqoriga qarab yo'naltiramiz. Ikkinchi taktdagi o'n oltitalik notalarni pastga-yuqoriga navbati bilan ijro etamiz. Asarni bir xil suratda ijro etish barobarida kayfiyat bilan chalishni unutmasligimiz lozim.

BAHOR KELDI

Dutor
sozi

$\text{♩} = 90$

Muhammadjon Mirzayev musiqasi
Farangiz Maxmudova
dutor soziga moslashtirgan

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Bastakor Muhammadjon Mirzayev haqida qanday ma'lumotlarga egasiz?
2. "Bahor keldi" asarini dutorda ijro etishning qanday o'ziga xosliklari mavjud?
3. "Bahor keldi" asarini o'rganish jarayonida ustozlar ijrosini bir necha marotaba tinglang.

3.7. "Gilos" asarini o'rganish

O'zbekiston xalq artisti, sozanda va bastakor Nabijon Hasanov bastakor sifatida jozibali, dilrabo qo'shiq, ashula va yallalarni, sahna asarlariga bastalagan musiqasi orqali xalq yuragidan joy oldi, o'zbek musiqasi tarixida yorqin iz

qoldirdi. Uning musiqaga bo'lgan muhabbatni eng avval ota onasi uyg'otdi. 1928 yilda maktabda ochilgan havaskorlik to'garagida nay chalishni, keyinchalik ustози Tolibjon Sodiqovdan g'ijjak cholg'usini o'rgandi.

Nabijon Hasanov (1913-1972)

1930 yilda Samarqanddagi musiqa va xoreografiya ilmiy tadqiqot institutiga o'qishga kirib, u yerda g'ijjakdan tashqari skripka, violonchel, fortepiano chalishni ham o'zlashtirdi. Bundan tashqari Buxoro Shashmaqomi, Xorazm maqomlari, Farg'ona-Toshkent maqom yo'llarini katta ustozlardan o'rganish bilan birga Yevropa va rus musiqa san'ati bilan ham tanishib bordi. Samarqandda o'qib va ishlab yurgan paytlarida mashhur ustoz, hofiz va bastakor Hoji Abdulaziz Rasulov domlaning xonadonlarida bo'lib o'tadigan musiqa kechalarida ishtirok etib undan ulkan saboq oldi. 1938 yili Samarqand musiqali drama teatrida faoliyat yurita boshladi va «Gulsara», «G'unchalar», «Tog' qizi», «Nasriddin Afandi», «Shahar o't ichida» kabi spektakllarga xalq musiqa namunalarini va o'zim bastalagan kuylardan kiritib, sahna asarini boyitishga harakat qildi. Nabijon Hasanov qayerda faoliyat olib bormasin bir biridan betakror musiqiy asarlarni bastaladi. U yaratgan ashulalarni, xususan, «Yarashdi», «Sallamno», «Ko'rdim». «Yuzingni sog'indim» asarlarini Halima Nosirova va Shahodat Rahimovalar ijro qilishdi. Bundan tashqari Samarqand viloyat teatriga sahnasida qo'yilgan «Taqrir», «Orom Gul» va «Vafo va makr» spektakllariga musiqa bastaladi. 150 dan ortiq rang-barang, turli yo'nalishlarda o'z uslubiga xos qo'shiq, yalla va ashulalar yaratdi. Bastakor N.Hasanov o'zbek xalq cholg'ulari orkestri uchun «Lirik», «Do'stlik» syuitalari, xalq cholg'ulari va orkestr uchun pyesalar yaratdi. 1953 yildan O'zbek estrada teatrida sozanda, 1957 yildan umrining oxirigacha radio orkestrida ishladi hamda

ijrochilik va bastakorlik faoliyati bilan zamonaviy o'zbek musiqa san'atiga xizmat qildi. Mashhur bastakor Nabijon Hasanov 1950 yil «O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist», 1967 yil «O'zbekiston xalq artisti» faxriy unvonlari bilan taqdirlangan.

Uning qo'shiq janrida bastalagan go'zal asarlaridan biri "Gilos"dir. Bu qo'shiqning dastlabki ijrochisi karim Mo'minov sanaladi. Keyinchalik, bu asarni cholg'u kuy sifatida boshqa sozlarda ham ijro etilgan. Xususan dutorga ham bir necha ijodkorlar tomonidan moslashtirilgan. Kamina ham bu asarni kuy sifatida ijro uslubini o'zgartirib dutorga moslashtirdim. Mazkur ijro zarblarni oddiylashtirish evaziga chalish murakkab bo'lmaydi.

Bunda asosan o'n oltitalik notalarning dastlabkisi pastga, keyingilarining ikkitasini yuqoriga, yana bitta pastga va ikkitasi yuqoriga ko'rinishida chalinadi. Shu yo'sinda murakkab bo'lmagan zarblar orqali bir xil suratda, shijoat bilan ijro etiladi.

"Gilos" kuyiga mashq:

GILOS

Dutor
sozi

$\text{♩} = 100$

Nabijon Hasanov musiqasi
Farangiz Maxmudova
dutor soziga moslashtirgan

Sheet music for the song "GILOS" (Gilos), composed by Nabijon Hasanov and arranged by Farangiz Maxmudova. The music is written for a Dutor (a traditional Central Asian stringed instrument) and is in 2/4 time. The tempo is marked as $\text{♩} = 100$. The score consists of 37 measures, divided into two systems. The first system contains measures 1 through 31, and the second system contains measures 32 through 37. The music features a rhythmic pattern of eighth and sixteenth notes, with a key signature of one sharp (F#). The dynamics range from *f* (forte) to *mf* (mezzo-forte). The score includes a QR code in the top left corner and a small logo in the top right corner.

40

43

46

48 *f*

50

52

54

56

58

61

64

68

72 *rit.* - - - - - $\hat{n}$ $\hat{n}$ $\hat{v}$ $\hat{n}$

Dutor
sozi

ALIQAMBAR

O'zbek xalq kuyi

Ilyos Arabov dutorga moslashtirdi

$\text{♩} = 140$

The musical score for "Aliqambar" is presented in 11 staves. The notation is in a single system, with each staff containing a line of music. The key signature is one flat (B-flat), and the time signature is 2/4. The tempo is marked as 140 beats per minute. The melody is composed of a series of rhythmic patterns, with some notes marked with 'V' and 'n' above them. The score is a transcription of a traditional Uzbek folk melody, adapted by Ilyos Arabov for the dutorga.

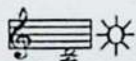
This page contains 12 staves of musical notation. The notation is highly rhythmic, with frequent beaming of sixteenth and thirty-second notes. The key signature is one flat (B-flat). The notation includes various musical symbols such as treble clefs, key signatures, and dynamic markings like 'V' and 'p'. The staves are arranged in a single column, and the notation is dense, with many notes beamed together.

The musical score is written on 12 staves. The notation includes various rhythmic values, accidentals, and dynamic markings. The key signature has one flat (B-flat). The score features a variety of textures, from sparse melodic lines to dense, rapid sixteenth-note passages. A "rit." (ritardando) marking is present above the 12th staff.

Dutor
sozi

$\text{♩} = 80$

ILG'OR

O'zbek xalq kuyi

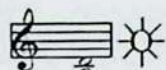
Ilyos Arabov notalashtirdi

Dutor
sozi

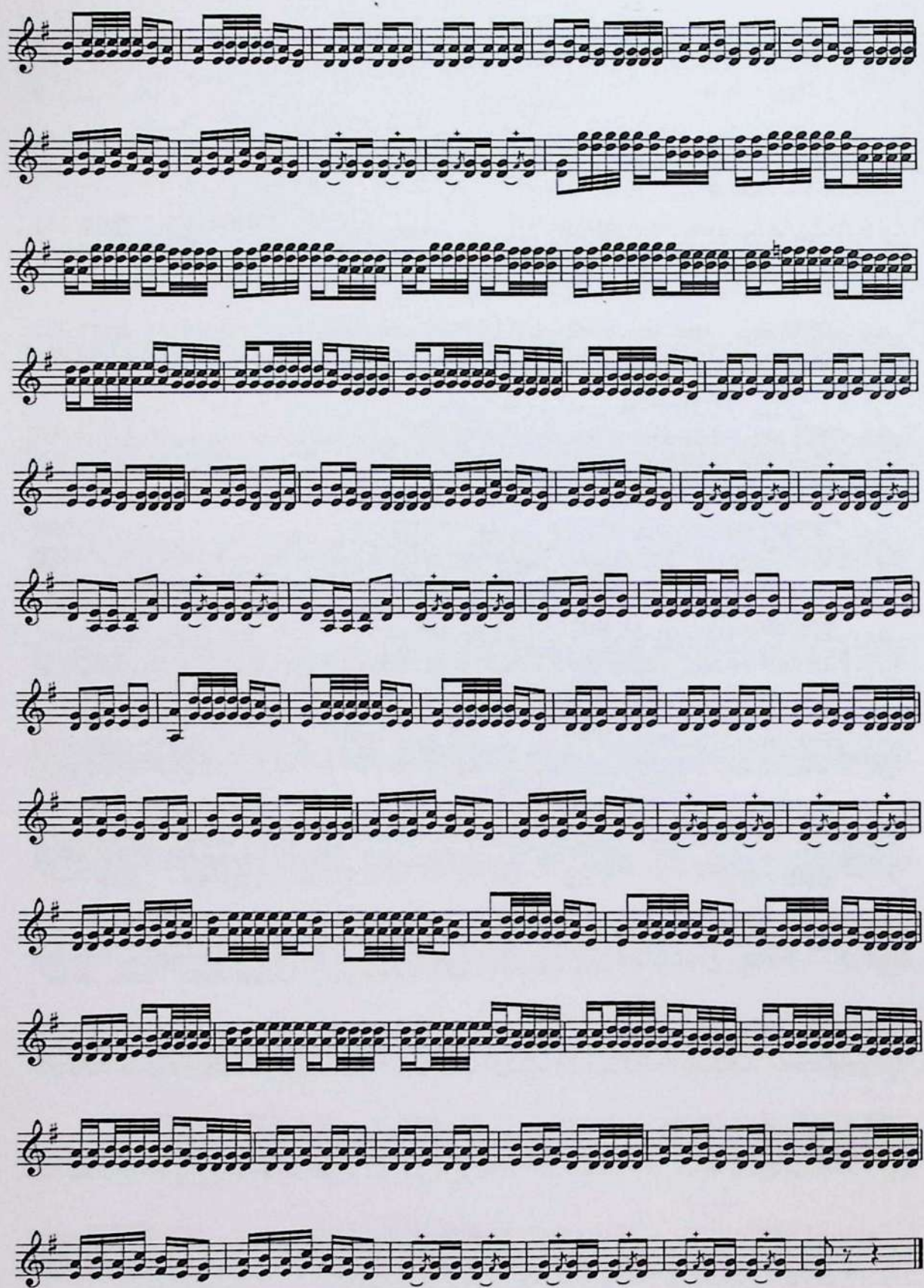
$\text{♩} = 100$

DUTOR BAYOTI

O'zbek xalq kuyi

Ilyos Arabov notalashtirdi

NORIM-NORIM

O'rta tez $\text{♩} = 85$

Ilyos Arabov dutorga moslashtirdi

55

The image displays a page of musical notation, likely a score for a single melodic line. It consists of ten staves, each beginning with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The notation is as follows:

- Staff 1:** A simple melody of eighth notes, starting on G4 and moving stepwise up to A4, then down to G4.
- Staff 2:** A melody of eighth notes, starting on G4 and moving stepwise up to A4, then down to G4.
- Staff 3:** A dense texture of sixteenth-note chords, starting on G4 and moving stepwise up to A4, then down to G4.
- Staff 4:** A dense texture of sixteenth-note chords, starting on G4 and moving stepwise up to A4, then down to G4.
- Staff 5:** A dense texture of sixteenth-note chords, starting on G4 and moving stepwise up to A4, then down to G4.
- Staff 6:** A melody of eighth notes, starting on G4 and moving stepwise up to A4, then down to G4.
- Staff 7:** A melody of eighth notes, starting on G4 and moving stepwise up to A4, then down to G4.
- Staff 8:** A melody of eighth notes, starting on G4 and moving stepwise up to A4, then down to G4.
- Staff 9:** A melody of eighth notes, starting on G4 and moving stepwise up to A4, then down to G4.
- Staff 10:** A simple melody of eighth notes, starting on G4 and moving stepwise up to A4, then down to G4.

This page contains 13 staves of musical notation in G major (one sharp). The notation is complex, featuring many sixteenth and thirty-second notes, often beamed together in rapid runs. The first staff has a treble clef and a key signature of one sharp. The subsequent staves continue the melodic and harmonic development. The 10th staff is marked with 'nn VV' above the first few measures. The 12th staff is marked with 'nV VnVVnVnn VnVVnV' above the first few measures. The notation is dense and rhythmic, typical of a technical exercise or a fast-paced musical piece.

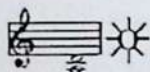
Tez ♩ = 100

The image displays ten staves of musical notation, all in G major (one sharp). The notation is characterized by dense, continuous sixteenth-note patterns, often in the form of chords or rapid single-note runs. The first nine staves consist of four measures each, while the tenth staff consists of five measures. The music is written on a single treble clef staff. The final measure of the tenth staff is marked with a double bar line and the word "rit." (ritardando).

Dutor
sozi

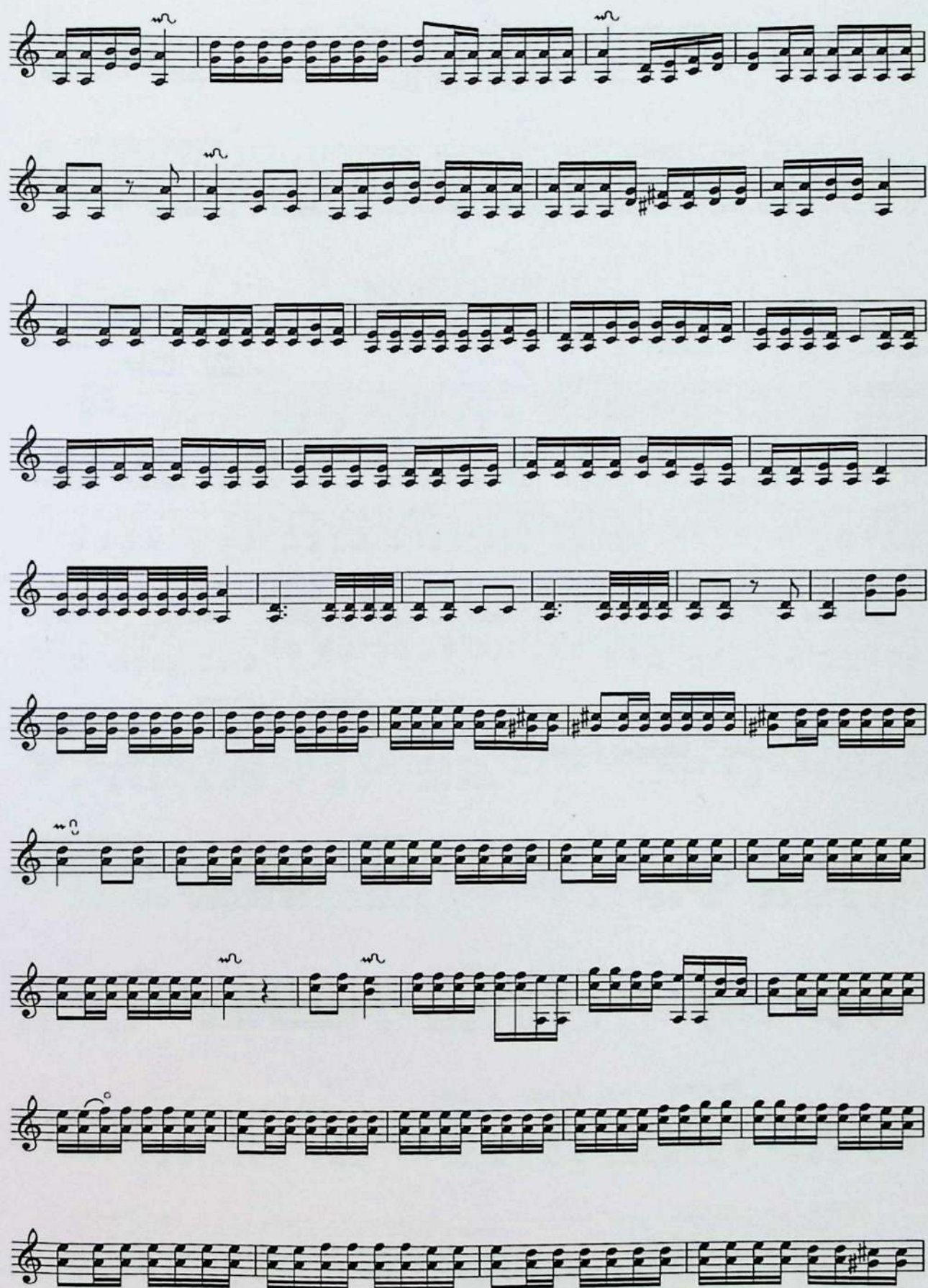
SEGOH

Toshkent-Farg'ona maqom cholg'u yo'llaridan
Malikaxon Ziyaeva dutorga moslashtirgan

♩ = 70

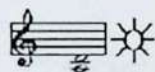

musical notation on ten staves, featuring complex rhythmic patterns and chordal structures. The notation includes various musical symbols such as treble clefs, sharps, naturals, and slurs. The first staff has a wavy line above it. The second staff has a sharp sign above it. The third staff has a sharp sign above it. The fourth staff has a sharp sign above it. The fifth staff has a sharp sign above it. The sixth staff has a sharp sign above it. The seventh staff has a sharp sign above it. The eighth staff has a sharp sign above it. The ninth staff has a sharp sign above it. The tenth staff has a sharp sign above it.

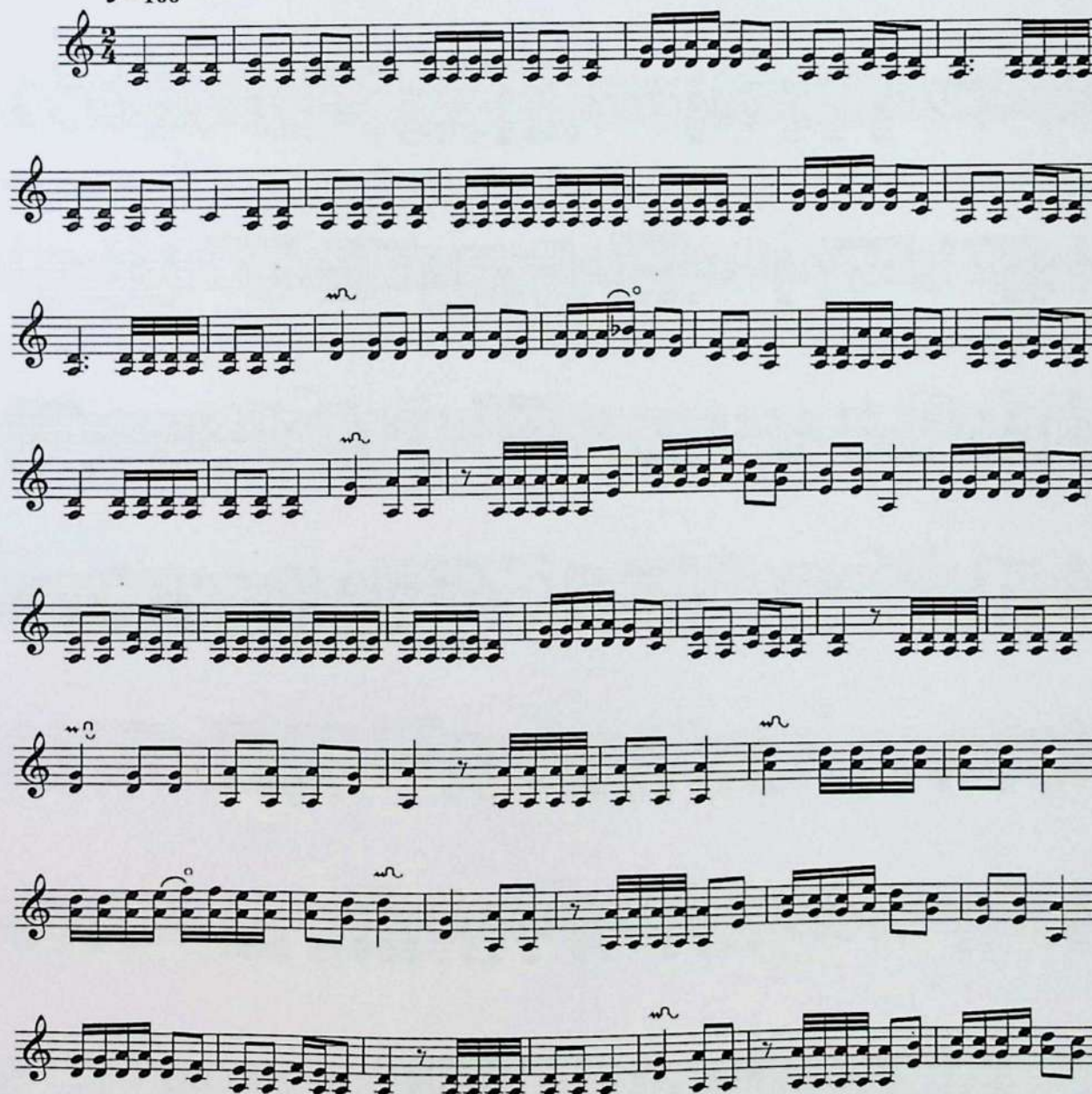
Dutor
sozi

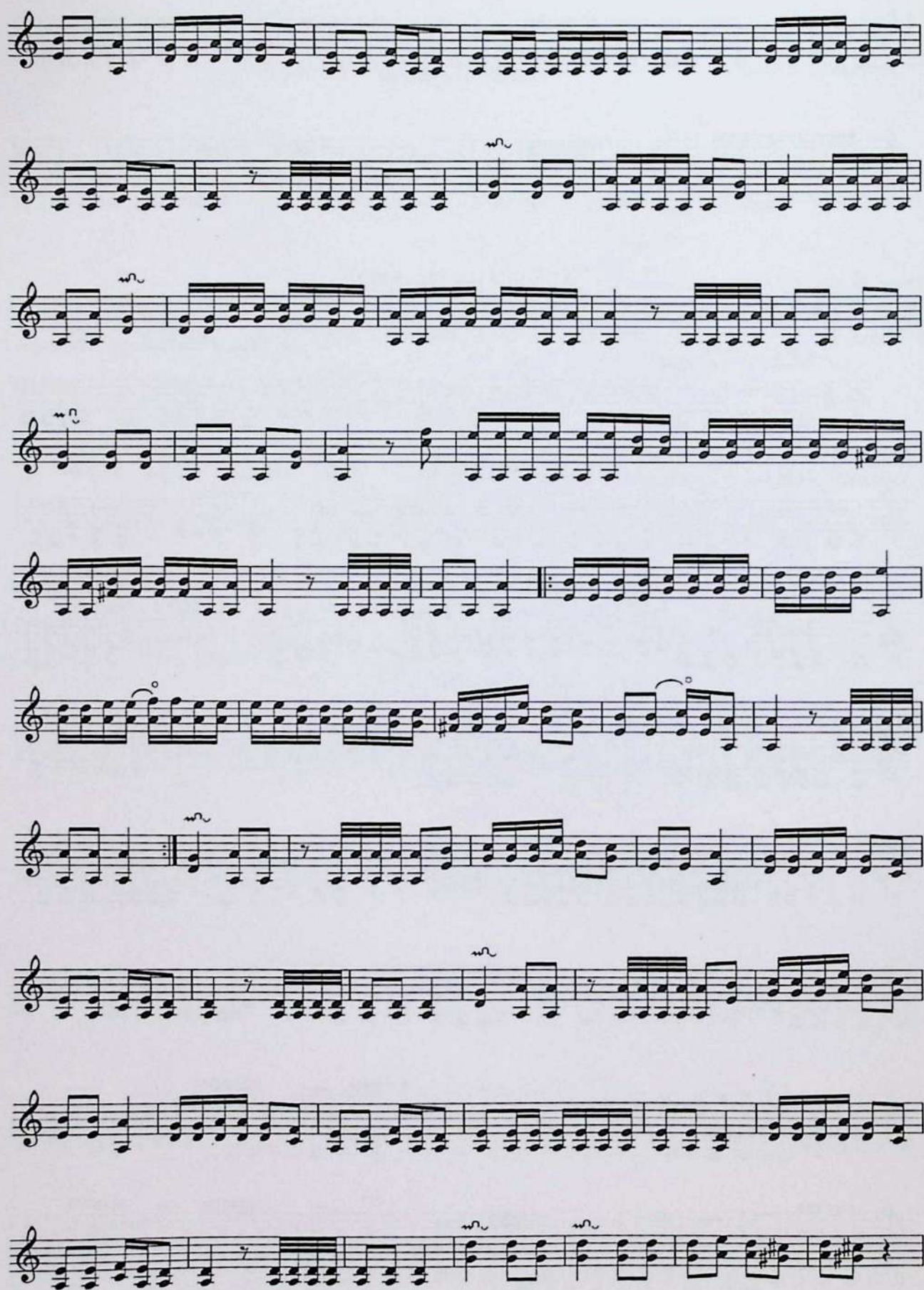
NASRI SEGOH

Toshkent-Farg'ona maqom cholg'u yo'llaridan
Malikaxon Ziyaeva dutorga moslashtirgan

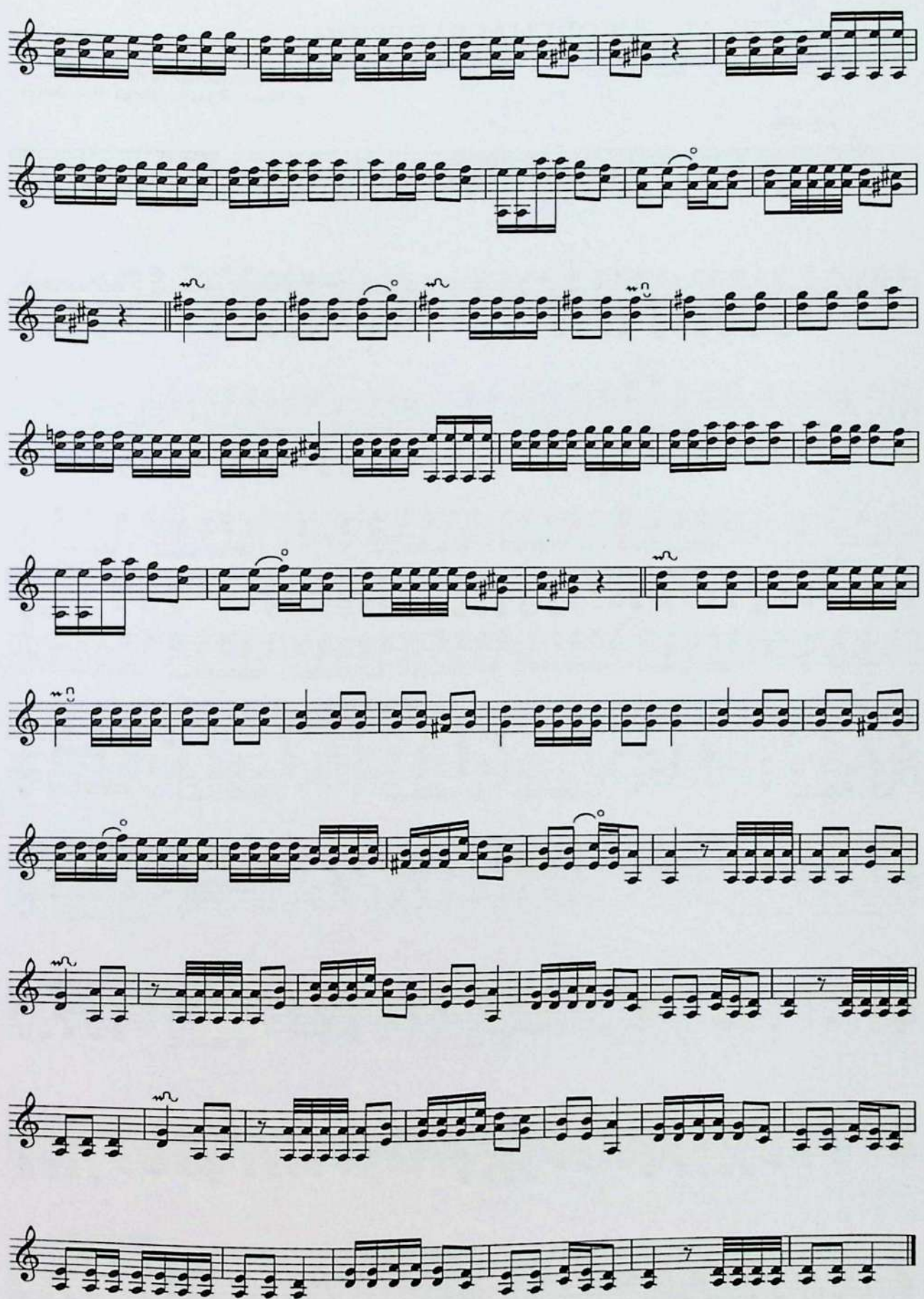
$\text{♩} = 100$

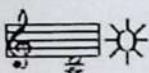

Dutor
sozi

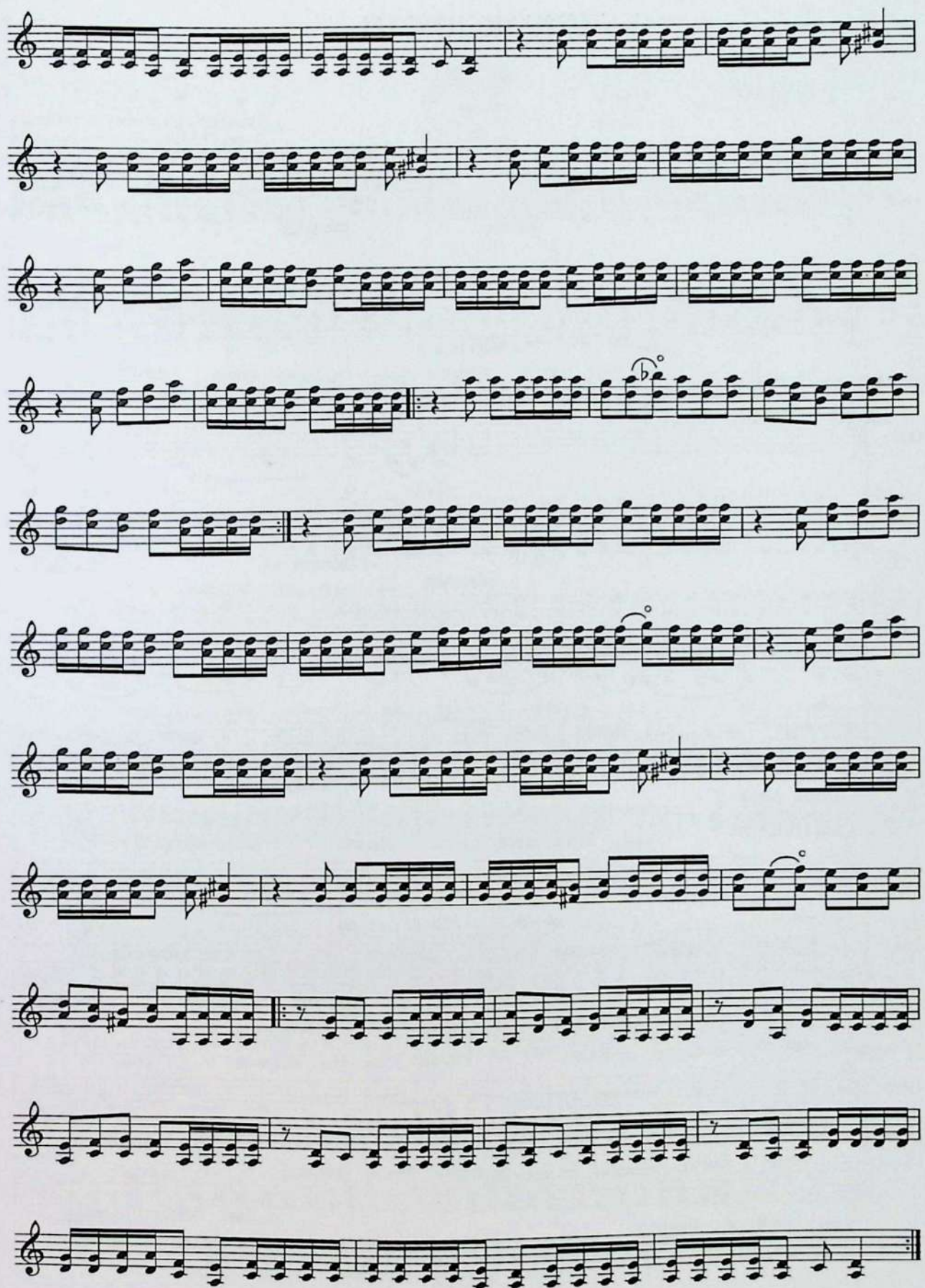

UFORI NASRI SEGOH

Toshkent-Farg'ona maqom cholg'u yo'llaridan
Malikaxon Ziyaeva dutorga moslashtirgan

$\text{♩} = 100$

CHORGOH III

Dutor
sozi

Toshkent-Farg'ona maqom yo'llaridan
Dutorga F. Mahmudova notalashtirgan

♩ = 74

Dutor

1

Ovoz

Qa-du xa - ting bi-

Ovoz

lan ko' - zu yu - zing ey sar - vi - si men - tan

Ovoz

Bi-ri sar - - - vu, bi-

Ovoz

ri ray - - hon, bi - ri nar - giz bi - ri

2

Ovoz

gul - shan. Ha-di - su la' - lu

Ovoz

rat - to - ru ja - mo - ling - din e - rur

Ovoz

har dam. Ti-lim go' - - yo so'

Ovoz

zum ran - gin ko'n-gul xur - ram ko'-zim rav - shan.

Ovoz

Ti-lim go' - - yo so'-zum ran - gin ko'n

Ovoz

gul xur - ram ko' - zim nu - raf - shan.

3

Ovoz

Me-ni mad xush - u

Ovoz

mis - kin . nay - lay - ul sho' - xi

Ovoz

ba - lo bir - la.

Ovoz

Men as - ru be - di - lu be - - xud sen as

Ovoz

- - ru pur - di - lu pur - tan.

Ovoz

Fa - lak jab - - ru ja

Ovoz

fo - si - - din ul oy dar - du

Ovoz

ba - lo - si - din. Che - kar - men no - la -

Ovoz

- u af - g'on qi - lur men gir - ya - u

Ovoz

she - - van. Che - kar - men no - la

Ovoz

u af - g'on qi - lur Men gir - ya - u she - van.

Ovoz

O... Ba - lo - yi ishq qu

Ovoz

yol g'uz - - lug' do - g'i hij - ron

Ovoz

g'ur - bat - da. O-

Ovoz

tım maj - - nun ki - shim meh - nat i -

Ovoz

shim zo - re ye - rim gul - han.

Ovoz

O... Ha - yo - ling o'-qing

Ovoz

bir - la dar - din - gu meh - ring - a

Ovoz

Bo - bur - dek ta - nim man - - zil o'-

Ovoz

zum mas - kan ko'l - kus ma - vo ko'n -

Ovoz

-gul mah - ran. Ta - nim man - - - zil o'-

Ovoz

zum mas - kan ko'l - kus ma - vo ko'n -

Ovoz

-gul mah - ran. Qad-du xa - ting bi - lan ko' - zu yu-

Ovoz

zing cy sar - vi - si

rit. . . .

**O'zbekistonda xizmat ko'rsatgan artist, dotsent Mohichehra Shamuratova va
Qirg'izistonda xizmat ko'rsatgan artist, dotsent Farangiz Maxmudova**

4-mavzu. BASTAKORLAR YOKI XALQ IJODIYOTIGA MANSUB KICHIK SHAKLDAGI ASARLARDAN CHOLG'UDA JO'R BO'LIB IJRO ETISHNI O'RGANISH

4.1. "Dutorim" asarini o'rganish

XX asr o'zbek milliy musiqa san'atining qariyb yarim asrlik tarixini, xususan 1930-1970 yillar mobaynidagi rivojlanish davrini Fahriddin Sodiqov bastalagan musiqiy asarlarisiz aslo tasavvur etib bo'lmaydi. Xozirgi kunda ham u yaratgan ko'plab ajoyib kuy, qo'shiq, ashula va yallalar ko'plab xonanda va sozandalar tomonidan tez-tez ijro etib kelinmoqda. Ular shunchaki, zamondoshlarimizning ruhiy ehtiyojlarini qondiribgina qolmay, o'zbek xalqi boy ma'naviy mulkinging bebaho va ajralmas qismiga aylanib qolgan.

Fahriddin Sodiqov

Boshqa mashxur bastakorlarimiz qatori Fahriddin Sodiqov ijodiyotida o'z zamonasining milliy musiqa an'analari rivojlantirilgan va boyitilgan holda yorqin ifodasini topdi. Jumladan, hayotimizning yangi voqea va hodisalari, g'oya va mavzulari chinakam xalqchil musiqiy til yordamida jonli va ta'sirchan bayon etildi. Buning pirovard natijasida bastakorona ifoda vositalaridan foydalanish yo'li va uslublari yanada kengaydi, ravnaq topdi.

Shuni ham e'tirof etish kerakki, Fahriddin Sodiqov an'anaviy musiqiy zaminda ko'p ovozli ijodkorlikning ham moyil mezonlarini hisobga olgan tarzda

ish tuta bildi. Bunday unsur va xossalarga u katta ustalik bilan yondoshib, ularning mohirona, mazmundor ishloviga, demakki o'zaro tabiiy uyg'unlashuviga erishdi.

Fahriddin Sodiqov yaratgan noyob va barkamol musiqiy asarlarni, ayniqsa, milliy qo'shiqchilik san'atining rivojlanishiga qo'shgan hissasini inobatga olgan holda 1967 yili O'zbekiston Bastakorlar uyushmasiga qabul qilindi.

Fahriddin Sodiqov musiqaning turli janrlarida ijod qildi, uning ijodida kuy, qo'shiq va ashula asosiy o'rin tutadi. U klassik va zamondosh shoirlar she'rlariga 300 dan ortiq asarlar yaratdi. Bastakorning ko'plab qo'shiq va ashulalari tabiatni, ishq - muhabbatni, insoniylikni, go'zallikni madh etadi. Fahriddin Sodiqovning kuy va qo'shiqlari, yalla va ashulalari, vals va marslari, o'zbek xalq cholg'ulari orkestri uchun moslab yozgan asarlari xalqona ohang va usullar bilan yo'g'rilgan. Ularda milliy musiqa merosimizdagi ommaviy va ommabop, ayniqsa ustozona musiqiy janrlarning andoza va qonuniyatlari puxta asos, mustaxkam poydevor bo'lib xizmat qiladi. Shu bilan bir qatorda bastakor yangi zamon ohanglarini, ularga mos keluvchi talqin etish yo'llarini izlagan va topa olgan. Milliy – zamonaviy kuy rivoji yo'lida, yakka va jo'rovoqlik ijrochiligi yo'lida talaygina cholg'ular va ovozlar yordamida u ajib o'lmas sadolarni kashf eta olgan. Bu ma'noda Fahriddin Sodiqov qalamiga mansub musiqiy asarlarning aksariyatini bir tahliliy tinglashdayoq boshqa misollar orasidan ajrata olish har holda qiyin ish emasga o'xshaydi.

“Dutorim” kuyi ham Fahriddin Sodiqovning ijodiga mansubdir. U 1970 yilda yaratilgan. Bu asar dastlab dutor shtrixlariga moslab bastalangan kuy shaklida bo'lib, keyinchalik unga bastakorlar so'z qo'yib, qo'shiq shakliga keltirishgan.

“Dutorim” asarini ijro etish jarayonida dutorda zarblar asosan bitta yuqoriga, ikkita zarb pastga urib chalinadi. Uchinchi taktda keladigan forshlaglardan cho'chimay ijroni boshlaymiz. Ya'ni bunda ba'zi forshlaglar yuqori pardadan sirg'altirib olib chiqilsa, ba'zilar pastki pardadan tortib ijro etiladi.

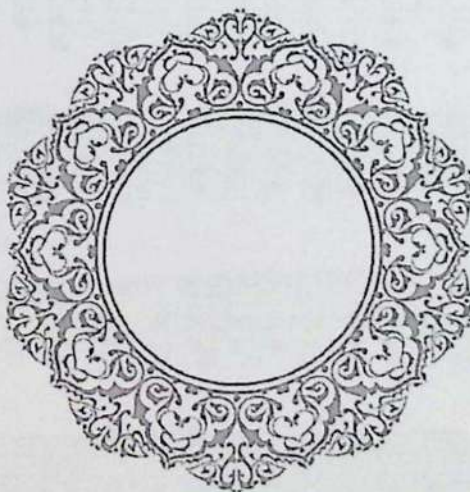

Asarning kulminatsion, ya'ni avj nuqtasida asarning shtrixlari o'zgaradi. O'n olitalik notalar o'ttiz ikkitalik notalar bilan almashib ijro etilganda kuy rang-barang tusga kiradi.

Maqom xonandaligida talabalar asosan og'zaki, ustoz-shogird an'anasi orqali o'rganishadi, ya'ni notaga nisbatan kamroq murojaat etishadi. Shuning uchun bu kabi ko'rinishi murakkab notalardan qo'rqmasdan har bir notani sanab, ustoz yordamida chalishga harakat qilish kerak.

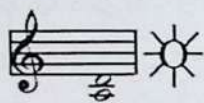
Quyida "Dutorim" asarining mashxur sozanda Ilyos Arabov tomonidan notalashtirilgan to'liq variantini keltiramiz.

DUTORIM

Dutor
sozi

$\text{♩} = 88$

Faxriddin Sodiqov musiqasi
Ilyos Arabov notalashtirdi

Musical score for Dutor, consisting of 26 measures. The score is written in treble clef, key of D major (one sharp), and 2/4 time. The tempo is marked as $\text{♩} = 88$. The score is divided into systems of four measures each, with measure numbers 4, 7, 10, 13, 16, 19, 22, 24, and 26 indicated at the beginning of their respective systems. The notation includes various rhythmic values (quarter, eighth, and sixteenth notes), rests, and dynamic markings (accents and slurs). The piece concludes with a final cadence in the 26th measure.

28

31

34

38

41

43

45

47

49

51

54

This musical score is for guitar, spanning measures 28 to 54. It is written in treble clef with a key signature of one sharp (F#). The music is characterized by a continuous, rapid sixteenth-note pattern across the entire range of the staff. Measures 28 through 48 consist of a steady stream of sixteenth notes, with some measures featuring a change in the melodic line. Measure 49 introduces a trill on the final note of the measure. Measures 51 and 54 feature a series of trills on the final notes of the measures, marked with a '+' symbol. The overall texture is dense and rhythmic.

57

61

63

65

68

71

74 rit.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Fahriddin Sodiqov bastalagan qaysi asarlarini bilasiz?
2. Fahriddin Sodiqov bastalagan asarlardagi o'ziga hoslik nimada?
3. "Dutorim" asari ijrosida zarblarning qo'llanilishiga e'tibor bering.

4.2. “Yor bilib” Fahriddin Sodiqov musiqasi, Saida Zununova she’ri

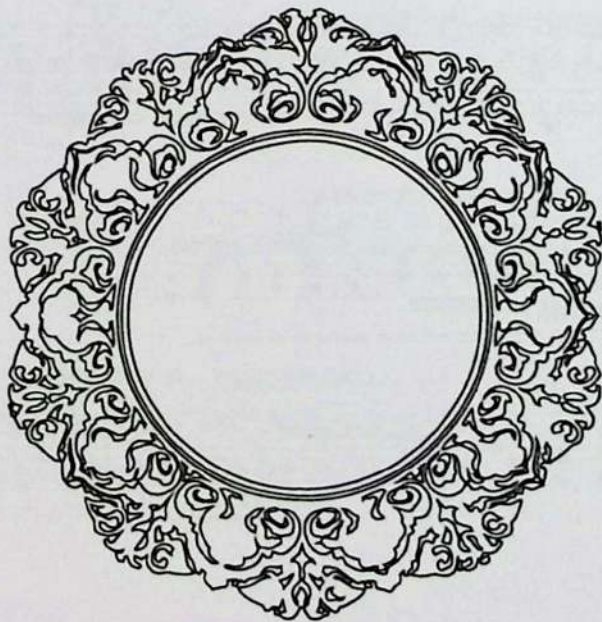
«Yor bilib» Kuyning nomi she’rdan kelib chiqqan. Fahriddin Sodiqov har bir kuyni qo’shiqlarni dutorga tayanib yaratgan.. Ammo, “Yor bilib” qo’shig’iga o’zlari dutorda kuy chalib, magnit tasmalariga tushirgan. Aynan bu kuydagi ijro shu darajada yuksak chalinganki, kuyning qo’shiqqa nisbatan yuqori o’rin tutadi. Shundan ruhlangan holda bu asarning dutorga moslangan namunasi to’plamga kiritildi.

Har bir qo’shiqni kuy qilib, so’zsiz ijro etganda, shunday ijro qilish kerakki, har bitta so’zining bo’g’iniga zarb tushsin. Ya’ni ijrochi shu qo’shiqni ichida kuylab ijro qilgandagina, bu kuyni me’yoriga yetkazib ijro qilishi mumkin. “Yor bilib” asari bunga yorqin misoldir. Xozir bu kitobga 3xil ijro yo’llardan namunalarni QR- kod orqali kiritdik.

1. Ijro O’zbekistonda xizmat ko’rsatgan san’at arbobi Fahriddin Sodiqov yakka dutorda O’zbekistonda xizmat ko’rsatgan artist Xadya Yusupova bilan birgalikda ijro etganlar.

2. Ijro esa O’zbekistonda xizmat ko’rsatgan artistlar Komila Aminova va Malikaxon Ziyayevalar ijrosida radioning oltin fondiga yozilgan.

3. Ijro Xalqaro tanlovlar g’oliblari Dilfuza Nurmetova va Farangiz Maxmudovalar ijrosidir.

HAYOSINI KO'R

Dutor
sozi

F.Sodiqov musiqasi
M. Ziyaeva dutorga moslashtirgan

$\text{♩} = 88$

mf *p* *mf* *mf*

This page contains ten staves of musical notation in G major (one sharp). The notation includes various musical symbols and dynamics:

- Staff 1:** Treble clef, G major key signature. Notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, F#4, E4, D4, C4. Dynamics: *mf*. Articulation: *acc* (accents) over the final two notes.
- Staff 2:** Treble clef, G major key signature. Notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, F#4, E4, D4, C4. Dynamics: *mf*. Articulation: *acc* (accents) over the final two notes.
- Staff 3:** Treble clef, G major key signature. Notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, F#4, E4, D4, C4. Dynamics: *mf*. Articulation: *acc* (accents) over the final two notes.
- Staff 4:** Treble clef, G major key signature. Notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, F#4, E4, D4, C4. Dynamics: *mf*. Articulation: *acc* (accents) over the final two notes.
- Staff 5:** Treble clef, G major key signature. Notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, F#4, E4, D4, C4. Dynamics: *f*. Articulation: *acc* (accents) over the final two notes.
- Staff 6:** Treble clef, G major key signature. Notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, F#4, E4, D4, C4. Dynamics: *f*. Articulation: *acc* (accents) over the final two notes.
- Staff 7:** Treble clef, G major key signature. Notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, F#4, E4, D4, C4. Dynamics: *mf*. Articulation: *acc* (accents) over the final two notes.
- Staff 8:** Treble clef, G major key signature. Notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, F#4, E4, D4, C4. Dynamics: *mf*. Articulation: *acc* (accents) over the final two notes.
- Staff 9:** Treble clef, G major key signature. Notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, F#4, E4, D4, C4. Dynamics: *mf*. Articulation: *acc* (accents) over the final two notes.
- Staff 10:** Treble clef, G major key signature. Notes: G4, A4, B4, C5, B4, A4, G4, F#4, E4, D4, C4. Dynamics: *mf*. Articulation: *acc* (accents) over the final two notes.

JONON O'YNASIN

Dutor
sozi

I.Ikromov musiqasi
F.Maxmudova notalashtirgan

$\text{♩} = 70$

Ovoz

Ushul

Dutor

Dutor

1

Ovoz

Ko'ng-lim ko - sho - na-sin

Dutor

Ovoz

bo' - lib meh - mo - ni Ko'ng-lim - ko - sho - na-sin

Dutor

2

Ovoz

bo' - lib meh - mo - ni Bo - g'im - da bu oq - shom

Dutor

Ovoz

jo - non o'y - na - sin. Bo - g'im - da bu oq - shom

Dutor

3

Ovoz jo - non o'y - na - sin. Gul-day chi-ro - yi - ga

Ovoz bo'-lay sa - da - g'a O - chi-lib so - chi-lib

Ovoz chu-non o'y - na - sin. O - chi-lib so - chi-lib

4

Ovoz chu-non o'y - na - sin. Xip-cha bel - ga bog'-lab ya-shil rang ka-mar

5

Ovoz Gul - day che-chak - lar - da-na taq - sin gul - cham - bar. Ten - gi kam

Ovoz o'-yin-chi teng-gi kam dil - bar, To - mo - sho - ga

Ovoz

ke - lib os - mon o'y - na-sin.

Ovoz

To-mo - sho - ga ke-lib os - mon o'y - na - sin

6

Ovoz

Ovoz

7

Ovoz

Jon jo - no -

8

Ovoz

-na. To-vus - da - y tov-lan - sin

Ovoz

ul qo - shi ka - mon, Vi-sol cha-ma - ni-da bo'-lay - lik o-mon.

9

Ovoz

Dil-lar - ga zoh ber-ding bu xur - ram za - mon,

10

Ovoz

qol - ma-yin zar-ra-cha - ye ar - mon o'y - na-sin. qol - ma-yin

Ovoz

zar-ra-cha - ye ar - mon o'y - na-sin. To-mo - sho - ga ke-lib

Ovoz

os - mon o'y - na - sin

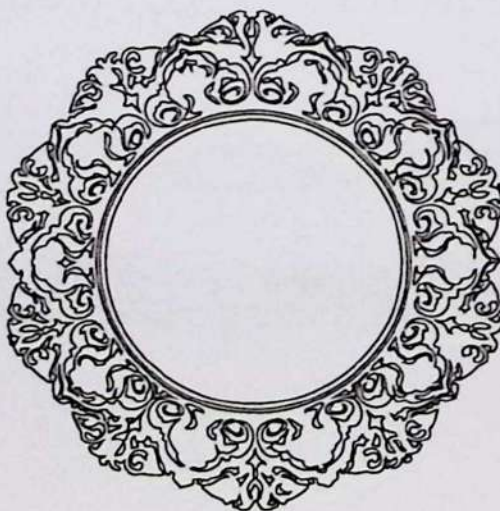

“Ko‘rmadim”

Doni Zokirov musiqasi, Alisher Navoiy g‘azali

**O‘zbekistonda xizmat ko‘rsatgan artistlar Malikaxon Ziyoyeva hamda
Komilaxon Aminova**

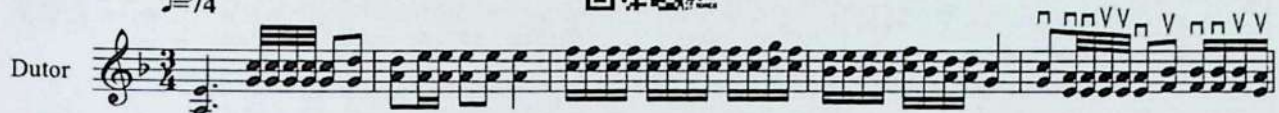
KO'RMADIM

Dutor
sozi

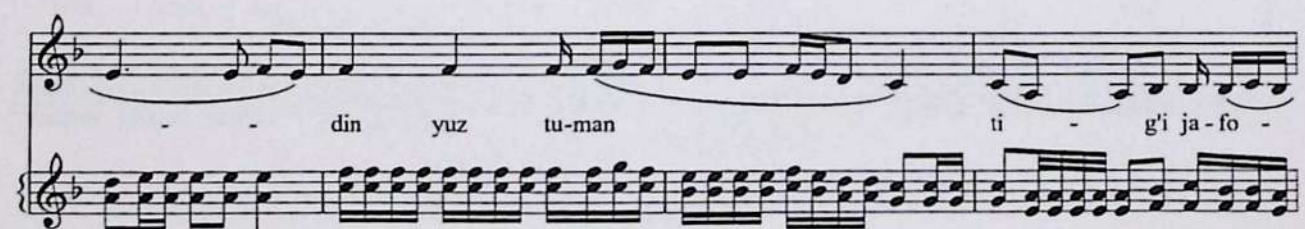
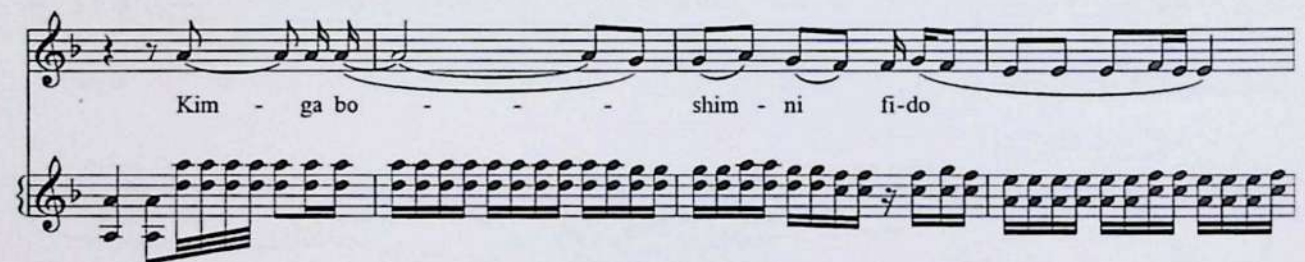
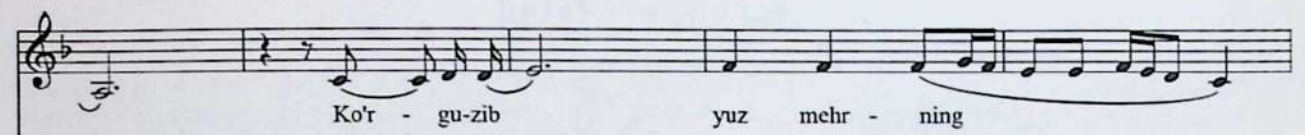

Doni Zokirov musiqasi
Alisher Navoiy g'azali
Dutorga Farangiz Mahmudova moslashtirgan

♩=74

din yuz tu-man ti - g'i ja - fo
 -sin ko'r - ma-dim.
 Kim - ga ko'ng - lim ay - la-di
 Meh - ru mu-hab - bat tosh - kim.
 Har va-fo
 -g'a yuz ja - fo - ning ja - zo -
 sin ko'r - ma-dim.

Ey Na vo - - - iy tav - ba an -

din qil - ma - dim Shayx ol - li - da Kim bu - ish

- - da da - yr ti - - - ri - ning ri - so -

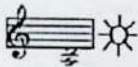
- - - sin ko'r - ma - dim. Kim - ga qil - -

dim bir va - fo kim yuz ja - fo -

rit. . . . .
- - - sin ko'r - ma - dim.

Dutor
sozi

YOR BILIB

Fahridin Sodiqov musiqasi
Saida Zunnunova so'zi
F.Mahmudova notalashtirgan

$\text{♩} = 60$

Ovoz

Dutor

mf *p*

1

Ovoz

Yor bi-lib shay-do - li-gim - ni ko'r-sa ham boq - mas

mp

2

Ovoz

qi-yo Yor bi-lib shay-do - li-gim - ni ko'r-sa ham

3

Ovoz

boq - mas qi-yo Il - ki-ga bosh qo'y -

Ovoz

-ma - gim - - ni bil - ma - dim

4

Ovoz

is - tar - mi yo Rahm e-tib ah - vo -

Ovoz

- li-ma ho - - lim - ni so'r - sa na

5

Ovoz

bo' lur. Na bo' lur bir yo'l ke-chir - sa

6

Ovoz

qil-gan er - sam gar xa-to.

7

Ovoz

Ko'z - la rin sev-sam ham am - mo, boq-ma-dim bir yo'l

8

Ovoz

to' yib. Ko'z - la rin sev-sam ham am - mo, boq-ma-dim

9

Ovoz

bir yo'l to' yib. Ter-mu-lish - ga bir na-fas yo'l

10

Ovoz

ber-ma-di shar-mu ha-yo. Bo'l-ma-sa bog'

Ovoz

- lar - da u gul - - - lar yo'-qot -

11

Ovoz

gay qad - ri-ni. Jon - din or - tiq - roq

Ovoz

a - zi - zim U me-ning jis - mim a-ro.

12

Ovoz

Shun-cha ham tan - ho bo' lur - mu, Aq - lu o -

Ovoz

dob bo - bi-da. O... Shun-cha ham

Ovoz

tan - ho bo' - lur - - mu

Ovoz

aq - li o - - dob bo - - bi - da.

15

Ovoz

Ay - la-sa ar - zir yo' li - da Yuz Sa-i - da jon

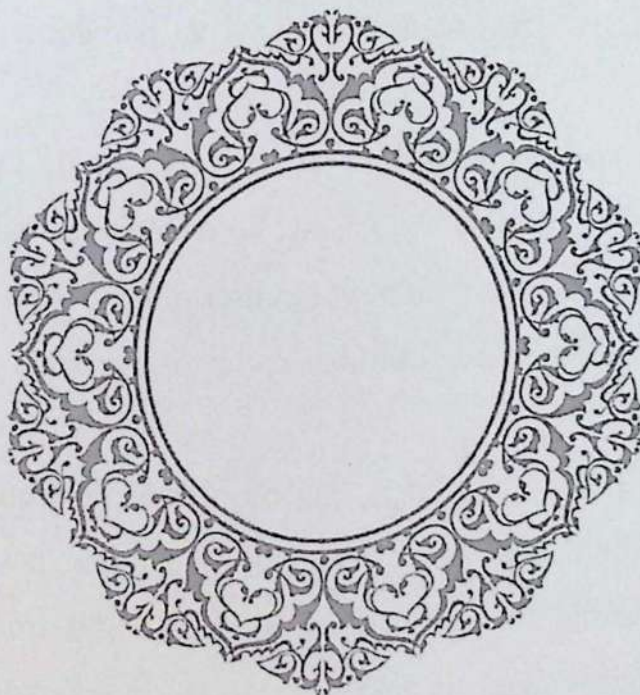
16

Ovoz

fi-do. Ay - la-sa ar - zir yo' li - da

Ovoz

Yuz Sa-i - da jon fi-do.

5-mavzu. O'RGANILGAN ASARLARNI SAHNADA IJRO ETISHGA TAYYORLASH

Talabani konsertga tayyorlashda ahamiyat berish kerak bo'lgan jihatlar

Ijrochini konsertga tayyorlash muammosi musiqa san'atidagi eng muhim mavzulardan biridir. Sahnada hayajonining salbiy shakllaridan aziyat chekmagan san'atkorning o'zi yo'q. Professional ijrochilarning fikriga ko'ra, sahnada boshlang'ich musiqachilar uchun muvaffaqiyatsizlik tasodifiy bo'lishi mumkin, ammo muvaffaqiyat hech qachon tasodifan yuzaga kelmaydi. Biroq, ijrochining sahna holati ijro etilajak musiqiy asar qanchalik ishonchli va mustahkam o'rganilganiga bog'liq. Ba'zi ijrochilar sahnaga chiqish paytida boshdan kechirgan tashvish va havotir hissi tanadagi har qanday stressli vaziyatga xos o'zgarishlar bilan birga keladi. Psixologlarning ta'kidlashicha, bunday paytlarda miya yarim korteksidagi jarayonlar qo'zg'alishni to'xtata olmaydi; xulq-atvor notinch bo'lib qoladi, e'tibor tarqaladi, turg'unlikning buzilishi va moslashish imkoniyatlar darajasi pasayadi, hissiy stress tezda kuchayadi va har doim ham vaziyatga mos kelmaydi.

Konsert ijrosi nafaqat talabaning shaxsiy iste'dodi, iqtidorini, balki, eng avvalo, uning kasbiy erkinlik darajasini ko'rsatadi. Shuning uchun konsert tomoshasiga tayyorgarlik davomida va konsertning o'zida talaba o'zini o'zi tayyorlashi, nazorat qilishi va konsertdan so'ng o'z ijrosiga mustaqil baho bera olishi juda muhimdir.

Musiqiy asar ustida ishlashning eng oliy bosqichi uning konsert dasturida, sahnada ijro etilishidir. Uzoq va mashaqqatli mehnatning natijasini omma oldiga olib chiqish o'z o'zidan mas'uliyatli ish sanaladi. Shu bilan birga talaba ijro etayotgan asarini tinglovchiga ilk taktidanoq sevdirmoq, o'zining ruhiy va xissiy kechinmalarini ohanglar orqali bayon etmoq, bir qancha muddat davomida kechirgan mashaqqatlarining mevasini namoyish qilmoq fursatidir. Omma oldidagi

mas'uliyat xissi o'quv jarayoni sharoitida ortib boradi, qachonki bu xisobot konserti bo'lsa va talabaning ijrosi baholansa.

Konsertga tayyorgarlik ijrochining shakllanishidagi eng muhim bosqich bo'lib, uning sahnadagi chiqishining muvaffaqiyati nafaqat o'rganilgan asarlarning sifati va ishonchliligiga, balki uning jamoat bilan muloqotga psixologik tayyorgarligi darajasiga ham bog'liq bo'ladi. Professional ijrochining ishi inson faoliyatining eng qiyin turlaridan biri bo'lib, ko'p yillik kundalik mehnatni talab qiladi, ko'pincha jismoniy va ruhiy jihatdan zaiflashadi.

Har bir sahna – chiqishi ijrochining ijodiy mehnat natijasidir. Ijrochi tabiatining har turdagi xususiyatlari – iroda, aql, hislarning chuqurligi, ijodiy hayol – bularning barchasi, u yoki bu ko'rinishda ommaviy chiqishlar paytida namoyon bo'ladi.

Ijrochi oldida ko'pincha vazifa turadi - spektakldan oldin kerakli ritmni qanday sozlash va tinglovchiga eng yaxshisini, nimaga qodirligini, sahnada muvaffaqiyatga erishish uchun qanday mexanizmlarni ishga solish kerakligini va o'zida omma bilan muloqotga bo'lgan muhabbatni qanday tarbiyalash kerak? Talaba yoki uzoq vaqt davomida tomoshabinlar oldida konsert beradigan ijrochi bo'lsin bu savollar tashvishga soladi, albatta. Qaror, shubhasiz, ushbu ishning asosiy obyekti bo'ladigan tayyorgarlik bosqichida yotadi. Kasbiy fazilatlarni tarbiyalash uchun talabalar bilan ishlash ham muhimdir.

Sahnada asar ijro etishga tayyorgarlikning o'ziga xos xususiyatlari intizom va o'z-o'zini tarbiyalash bilan bog'liqdir. Faoliyatining samaradorligi, ishning sifatli natijasi ko'p jihatdan har bir talaba tomonidan ishning umumiy yo'nalishi va unga qo'yiladigan individual talablarni aniq va tiniq taqdim etish va tushunishga bog'liq. Talaba bilan ishlashda ko'plab tashkiliy masalalarni to'g'ri, puxta o'ylash va o'z vaqtida hal etish muhim rol o'ynaydi.

Tomoshabinlar uchun dastur namoyishi ijrochining chiqishi bilan boshlanadi. Shuning uchun, talabalarga sahnada kiyinish odobi, shakli borasida tushuntirish, ularda chiroyli tuzilgan chiqish odatini shakllantirish kerak. Tomoshabinlarga ta'zim qilish va sahnadan intizomli chiqib ketish kerak.

Ijrochining tashqi intizomi har doim ijodiy intizom bilan bog'liq va bu albatta ijro sifatiga ta'sir qiladi.

Talabani sahnaga tayyorlash va shunga mos ravishda tarbiyalash – ustozning eng muhim vazifalaridan biridir. Shogirdning ustoz bilan sahnadagi ijrosi ijrochilik kredosining musiqiy va hayotiy tajribasini hamda ustozning estetik qarashlarini to'g'ridan-to'g'ri musiqiy asarni ijro etish jarayonida shogirdga etkazish imkoniyatini o'z ichiga oladi. Aynan shuning uchun ham qadimiy ustoz – shogirdlik an'analarga ko'ra, shogird omma oldidagi dastlabki ijrolarini ustoz bilan birgalikda amalga oshirsa uning moslashish jarayonlari ham oson kechadi.

San'atkorlarning ko'pchiligi o'zlarining ijodiy faoliyati davomida sahnada yuzaga keladigan salbiy holatlarni yengib o'tish zaruriyatiga duch keladilar. Ushbu masala nafaqat ijrochilarga balki ustozlarga ham tegishlidir.

Sahna chiqishi – ijrochining mashaqqatli ijodiy ishining natijasidir va uning ijodiy o'sishini rag'batlantiruvchi mas'uliyatdir. Ijrochi tabiatining har turdagi xususiyatlari – iroda, aql, hislarning chuqurligi, ijodiy hayol – bularning barchasi, u yoki bu ko'rinishda asar ijrosi vaqtida namoyon bo'ladi. Ijrochining konsert chiqishiga ruhiy tayyorgarligi musiqa san'atidagi eng asosiy mavzulardan biridir.

Bazi ijrochilarning sahnaga chiqishdan oldin hayajon va havotirni his qilishi, stress holatlariga hos bo'lgan o'zgarishlar yuzaga keladi. Psixologlarning aytishicha, bunday holatlarda bosh miyadagi jarayonlar qo'zg'alishdan to'xtay olmaydi; xulq-atvori notinch bo'lib qoladi, diqqatning tarqoqligi yuzaga keladi, turg'unlik darajasi va moslashuvchanlik imkoniyatlari kamayadi, hissiy stress kuchayadi va har doim ham vaziyatga mos kelavermaydi.

Hayajon har doim aniq tushunchaga ega. Omma oldida o'zini boshqara olish uchun, o'zini uyda, diqqatni har kuni har soat jamlay oladigan yerda, kuzatish kerak. Musiqa psixologiyasi bilan shug'ullanuvchi ustozlarning fikricha ijodkorlarning kundalik yomon odatlari ularning chiqishiga ta'sir etadi. Shunday qilib, har kuni bugungi ishni ertaga qoldiraverib ijodkor hotiraning funksiyalarini ishdan chiqarishi mumkin, chunki qat'iyatsizlik inson tabiatini zaiflashtiradi. Ijrochi shoir yoki rassom kabi ilhom kelgan vaqtlaridagina ishlay olmaydi; u

oldindan belgilangan kun, kayfiyatidan qat'iy nazar ijro etishi shart. Bu faqatgina moslashuvchanlik va ayni paytda nima muhim ekanligiga diqqatni jamlashni talab etadi. Ushbu fazilatlar yillar davomida kundalik mashg'ulotlar orqali ishlab chiqariladi.

Hayajonning eng keng tarqalgan sabablaridan biri, mumkin bo'lgan muvaffaqiyatsizlik haqidagi tashqi fikrdir. Yetarli darajada hushyor bo'lmagan ongning bunday vaziyatga tushib qolishi keyinchalik havfli tarzda o'z-o'zini ishontirishga olib keladi. Bunday holatlarda yuqori natijalarga umid qilish befoyda. Xaddan tashqari hayajon aqliy faoliyatning na imkoniyatlaridan va na energiya potensialidan foydalanishga imkon beradi, ba'zan esa ko'p vaqt davomida ishlab chiqilgan barcha narsaning buzilishiga olib keladi – eng qo'rqinchlisi esa bularning barchasi mas'uliyatli lahzada, ya'ni sahna chiqishi oldidan yuzaga kelishi mumkin.

Yana bir jihat borki, hayajon hayajondan farq qiladi. Ya'ni, sahnaga chiqishdan oldin kayfiyatning ko'tarilishi natijasida yuzaga keladigan hayajon nafaqat tabiiy, balki kerakli hamdir. Amaliy natijalarga ko'ra, bu holatdagi ijro har kungi ijrolardan farq qiladi.

Albatta talaba sahnada asarni ijro qilar ekan, imkon qadar xatosiz bajarishga harakat qilmog'i lozim, ammo doim ham buning imkoni bo'lmaydi. Ijro vaqtida yo'l qo'ygan xatosini shu lahzaning o'zida unutishga intilmog'i kerak. Aks holda birinchi xato haqidagi o'y kechinmalar, asar ijrosi davomida yana xato qilishga sabab bo'lishi mumkin. Natijada butun boshli asar ijrosi buziladi. Ustoz aynan mana shu jihatni shogirdiga albatta tushuntirishi va mashg'ulotlar jarayonida bu ko'nikmani hosil qilib borishi kerak.

Asar doim ham bir hil ijro etilmaydi, ya'ni u ba'zan yaxshiroq, ba'zan esa yomonroq amalga oshiriladi. Doim o'z-o'zini tinglash va yaxshilikka intilish kerak. Hayajon bilan "kurashish"ga urinish bu ko'pchilik yo'l qo'yadigan hatodir. Faqat yoqimli his-tuyg'ular qo'rquvni asta-sekin siqib chiqaradi, chunki endi diqqat boshqa, muhimroq narsalarga qaratilgan. Agar o'tmishdagi muvaffaqiyatsizliklarga foydali dars sifatida qaralsa, hamma narsa yaxshi tomonga o'zgaradi. Cheksiz mulohazalar yaxshilikka olib kelmaydi: takrorlashlar

uyg'unliklarni mustahkamlaydi, og'riqli xotiralar qiyinchilik bilan tarqaladi. Agar fikrlar ongli ravishda yoqimli narsaga yo'naltirilsa, o'ziga ishonch hissi paydo bo'ladi.

Sahna hayajon sindromining keng tarqalgan sababidir. Bu umumiy sahna madaniyatining, sahna tayyorgarligining va aniq metodologiyasining yo'qligi natijasidir. Ijrochi uchun ijro faoliyatiga xos bo'lgan ruhiy tartibsizliklarga chidamlilikni o'rgatish muhimdir. Bu borada ustozlar alohida ishlashlari muhim.

Hayajonlanish har doim psixologik hodisalarga asoslangan. Hatto eng tajribali ijrochi ham, agar u tayyor bo'lmasa, sahnadagi muvaffaqiyatsizlikdan yiroq emas. Ijrochining tayyorgarlik darajasi nafaqat uning tajribasi yoki mahoratiga, balki ijro boshlanishidan oldin u bilan nima sodir bo'lishiga, sahna holatiga qanday munosabatda bo'lishiga bog'liq bo'lib, bu har doim stress omilining kuchayishi bo'lib qoladi. Ko'pgina ijrochilar noto'g'ri sahna xatti-harakatlarini tuzatishga muhtoj. Qo'llar va tizzalarning titrashi, matnning yoddan chiqishi, asarning ijrosiga bor e'tiborini qarata olmaslik, shunchaki sahnaga chiqishdan qo'rqish kabi holatlar sahna hayajoni sindromining asosiy belgilaridir.

Ustozning maqsadi:

- talabalarni sahna hayajonining salbiy tomonlaridan xalos bo'lishga o'rgatish;
- dasturning konsert ijrosiga ko'proq mas'uliyat bilan yondashishga majbur qilish;
- ijrochining asar ijrosini tuzatishga yordam beradigan psixotexnik usullar majmuasini joriy etish zarurligini asoslash;
- konsertga tayyorgarlik bosqichlarining vaqtincha davriyligini aniqlash.

Ko'pgina kuztish va tahlillarga ko'ra, muvaffaqiyatsiz sahna ijrolaridan avval umumiy charchoq va ortiqcha jismoniy zo'riqish, yomon ovqatlanish, ish va dam olish rejimiga rioya qilinmaganlik, jismoniy tayyorgarlik yetishmasligi, kayfiyatning pasayishi kuzatilgan. Kuchli musiqiy qobiliyat va ajoyib ustozlarga ega bo'lish mumkin, yuqori professionallik maqsadga erishishda iroda va qat'iyatga ega bo'lish mumkin, ammo ijrochining sog'lig'i va uni qo'llab-

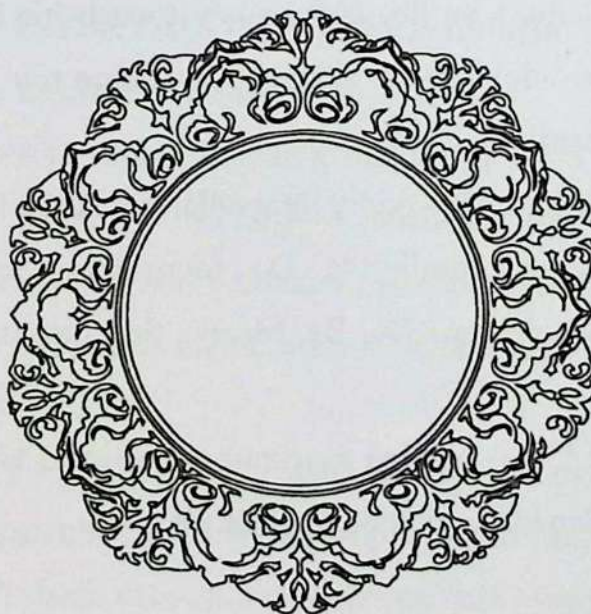
quvvatlovchi ish tartibi bo'lmasa, sanab o'tilgan ajoyib fazilatlar va imtiyozlarning birortasi ham ish bera olmaydi.

Mavzuni mustahkamlash uchun savol va topshiriqlar:

1. Konsert ijrosi talaba uchun qanday jarayon?
2. Sahnada asar ijro etishga tayyorgarlikning o'ziga xos xususiyati nimada?
3. Sahnada asar ijrosining muvaffaqiyatsizligiga nimalar sabab bo'ladi?
4. Hayajonni yengish mashqlarini o'zlashtirib oling.

“Shukrona” professional dutorchilar ansambli.

MUSIQIY LUG'AT

AJAM - o'zbek, tojik xalqlari musiqa merosidagi cholg'u kuylar. Bizgacha Segoh maqomining Mushkilot (cholg'u) bo'limida Muxammasi Ajam, Nasr (ashula) bo'limida Navro'zi Ajam (taronalari bilan) yetib kelgan va xalq orasida keng tarqalgan.

AYTIM YO'LI - Xorazm maqomlarning vokal (ashula) bo'limi. Olti maqomning deyarli hammasida Tani maqom, Nasr, Talqin kabi asosiy va ularga asoslangan Suvora, Uzzol, Faryod, Ufar kabi qismlar mavjud. Bu nomlar turli maqomlarda qaytariladi va doira usullari bir xil bo'lishiga qaramay, bir-biridan kuy jihatdan farqlanadn. Xorazmda maqomlarnng cholg'u bo'limlari «chertim yo'li» deb ataladi. O'tmishda chertim yo'li - manzum, aytish yo'li - mansur deb atalgan.

AKKOMPANEMENT - ashula aytganda yoki biror cholg'u asbobida chalganda unga jo'r bo'lish. Ashulaga fortepnano, xalq cholg'u asboblari, turli ansambl (trio, kvartet, kvintet) va orkestrlarda jo'r bo'lish mumkin. Akkompanement yakkaxon ashulachi yoki cholg'uchiga garmonik va ritmik hamohang bo'lib, musiqa asarining badiiy darajasini chuqurlashtiradi.

ALTERATSIYA - yetti pog'onadagi tovushlar (do, re, mi fa, sol, lya va si)ning balandligini yarim yoki butun tonga o'zgartirish. Asosiy alteratsiya belgilari diyez (tovushlarni yarim ton ko'tarish uchun), bemol (tovushlarni yarim ton pasaytirish uchun) bo'lib, agar asosiy tovush bir butun ton yuqori ko'tarilishi lozim bo'lsa—dubl-diyez, aksincha bir butun ton pasaytirish kerak bo'lsa, dubl-bemol qo'llaniladi.

ASOSIY INTERVALLAR - oddiy intervallarniig ikkinchi nomi. **ASOSIY TOVUSHQATOR** - oktava oralig'ida Do tovushidan boshlangan asosiy bosqichdir. Bu asosiy bosqichlar - Do, Re, Mi, Fa, Sol, Lya va Si tovushlardan iborat.

ASOSIY TONALLIK - musiqa asariinng tonal asosi bo'lib, odatda asar asosiy tonallikdan boshlanadi va shunda tugallanadi.

ASHULA — keng tarqalgan vokal musiqa janri va shakli bo‘lib, unda sheriylar va musiqiy obrazlar bir-biriga uyg‘unlashgan holda gavdalanadi. Ashulaning xalq va mualliflik turlari bor. Muallifga ega ashulalarni bastakor va kompozitorlar ko‘proq xalq ashulalariga yaqin tarzda yaratadilar.

BARBAT — torli cholg‘u asbob bo‘lib, qadim zamonlarda Markaziy Osiyo hududida qo‘llanilgan.

BASTAKOR (fors — toj “basta” — bog‘lov.) - monodiya uslubida (qo‘shiq, ashula, cholg‘u kuylar) asar yaratuvchi ijodkor. O‘zbek musiqa merosida bastakorlik uzoq o‘tmishga borib taqaladi. T. Jalilov, Yu. Rajabiy, M. Hasanov, F. Sodiqov, K. Jabborov, G. Toshmatov kabi bastakorlar bu sohadagi an‘anani bir muncha kengaytirib, nafaqat kuy qo‘shiqlar, balki musiqali drama, opera, kantata, oratoriya kabi janrlarda ham ijod qilganlar.

BIR QISMLI ASAR — alohida bo‘laklarga bo‘linmaydigan bir qismlilik musiqa asari. Odatda yirik cholg‘u musiqa asari shu nom bilan yuritiladi.

BOSQICH, POG‘ONA — gamma tovushqatorlaridagi har bir musiqa tovushi, muayyan pog‘ona. Hamma tovushlar oktavalariga bo‘linib, har bir oktavada 12 tadan tovush bor. Ulardan yettitasi asosiy pog‘ona xisoblanib, beshtasi alteratsiya qilingan, ya‘ni ko‘tarilgan yoki pasaytirilgan bo‘ladi.

BO‘G‘IZ — dutor, tanbur cholg‘ularining dasta va kosalarini birlashtiruvchi qism.

GARMONIK INTERVAL - bir yo‘la eshitilgan ikki tovush oralig‘i. Intervalning melodik turi ham bo‘ladi.

GO‘SHAK (fors.) — dutor, tanbur, g‘ijjaklar “qulog‘i”.

DAROMAD (fors. — kirish) — boshlang‘ich qism. Ashulaning boshlang‘ich qismi. Pastki (bosh) pardalarda chalinadigan (aytiladigan) bo‘lagi. Daromad atamasi ko‘proq yirik shaklli ashula, katta ashula va maqom yo‘llariga nisbatan ishlatiladi.

DASTA (fors.) — torli cholg‘u asboblarda maxsus, qattiq yog‘ochdan qilingan va tovush beruvchi kosaning yuqori qismiga o‘rnatilgan turli shakldagi yog‘och. Kosa orqali dasta ustidan tortilgan torni turli joyda bosish yo‘li bilan

past baland tovushlar chiqadi. Agar torni dastaning kosaga yaqin bo'lgan qismi bosilsa baland (ingichka), aksincha kosadan uzoq bo'lgan qismi bosilsa past (yo'g'on) tovush beradi.

DUNASR — maqomlarning boshlanishidagi ma'lum bir qismining yuqori pardalarda (avjda) qaytarilishi. Dunasr maqomlarda oktava ma'nosida qo'llaniladi.

DUTOR (ikki tor) — o'zbek, shuningdek, tojik, turkman va uyg'ur xalqlari o'rtasida keng tarqalgan torli tirnama cholg'u asbob.

ZAMZAMA – vokalizatsiya, ashulaning so'zsiz ijro qilinishi.

ZARB (urish) – torli chertma yoki urma cholg'u asboblari (dutor, tanbur)da chalganda barmoqlar bilan torlarni chertish yoki urish.

IJROCHI – ashula aytuvchi yoki biror cholg'u asbobida chaladigan musiqachi.

ILMI MUSIQIY— o'tmish Sharqda musiqa tarixi nazariyasi va estetikasiga oid fan, ilm sohasi.

KVINTA (lotin. — beshinchi)— besh pog'ona kengligidagi oraliq bo'lib, 5 raqami bilan ko'rsatiladi. Kvintaning sof, ko'paytirilgan va kamaytirilgan turlari bor.

KO'P OVOZLI MUSIQA — ma'lum balandlikda bo'lgan bir necha ovozning bir yo'la eshitilishi.

LAD — turli balandlikda bo'lgan tovushlarning o'zaro aloqasi, beqaror tovushlarning bir tonikaga intilishi, o'zaro bog'liq bo'lgan tovushlar tizilmasi. Laddagi tovushlar tonikadan iborat konsonans akkord ya'ni, tonika uchtovushligi tomon tortiladi.

LIRIK - yumshoq, mayin va ijrochilik xususiyatlariga boy bo'lishi bilan boshqa turdagilar bilan farq qiluvchi ovoz.

MASHQ (mashq, malaka hosil qilish) — Toshkent, Farg'onada cholg'u musiqasi ba'zan shu nom bilan yuritiladi.

MELIZM — kuyni turlicha qisqa tovushlar bilan bezatuvchi belgilar.

MIYON PARDA – o'rta parda.

MIKSOLIDIY LADI— tabiiy ladlardan bo‘lib, tovushqatori tabiiy major ladining VII pog‘onasi past bo‘lishi bilan ajralib turadi.

MINOR, MINOR LADI - turg‘un tovushlardan kichik uchtovushligi hosil bo‘ladigan lad.

MUSIQA – turli tuman tovushlar bilan badiiy obraz yaratib beruvchi, g‘oyaviy – emotsional mazmunga ega bo‘lgan san’atning bir turi.

NOLA (yig‘lash) - ashula aytganda so‘zning bir bo‘lagida ovozni titratib cho‘zish.

OCHIQ TOR - bosilmay ochiq turgan tor. Ochiq torda tovush yuqoridagi “shayton xarrak” bilan pastki xarrak oralig‘idagi tordan to‘lqinlanadi. Ochiq tor bo‘sh tor deb ham yuritiladi.

OHANGDOSHLIK – bir necha tovushlarning bir yo‘la eshitilishi. Ohangdoshlikning asosiy turlari quyidagilar: 1) unison – bir hil balandlikda bo‘lgan bir necha tovushning bir yo‘la eshitilishi; 2) interval – turli balandlikda bo‘lgan ikki tovushning bir yo‘la eshitilishi; 3) akkord – turli balandlikda va turli nomda bo‘lgan, uchdan kam bo‘lmagan tovushlarning bir yo‘la eshitilishi.

PARDA (to‘siq) - musiqiy cholg‘u asboblarning ma‘lum balandlikdagi tovushlarini olish uchun chap qo‘l barmoqlari bilan bosiladigan o‘rni. Parda dutor, tanbur, rubobda ichak, metall yoki yog‘ochdan yasaladi.

REZ – torli tirnama cholg‘u asboblarda hosil qilinadigan qisqa tovush. Yevropa musiqa istilohida tremolo deb ataladi. Rez doira, nog‘ora, tanbur, dutor va boshqalarda qo‘llaniladi.

RITM (yunon. -bir tekis oqim) – musiqiy asardagi tovushlarning uzun – qisqaliklari jihatidan munosabatlari. Har bir musiqa asarining o‘ziga hos ritmi bo‘ladi. Musiqa tovushi bilan ritm chambarchas bog‘langan bo‘ladi. Ritmsiz kuy bo‘lishi mumkin emas. Ritm turlariga metr va o‘lchovlar kiradi. O‘zbek xalq kuylari va raqslari, ayniqsa doira usullari ritmning rang barangligi jihatidan juda boy va murakkabdir.

ROHAT – raqs uchun ijro qilingan kuy. Odatda “Rohat” kuyi yolg‘iz dutor cholg‘usida ijro qilinadi. So‘nggi vaqtlarda esa bu kuy rubob cholg‘usida ham ijro qilinmoqda.

SAZ – tuzilishi dutorga o‘xshagan torli tirnama cholg‘u asbobi.

SAYQAL – tovushni titratish. Bu atama ko‘proq Toshkent musiqachilari o‘rtasida qo‘llaniladi. Ommaviylashgan o‘zbek xalq cholg‘u kuyi.

SARPARDA – boshlang‘ich, birinchi yoki bosh parda.

SARXONA (fors. – bosh xona, boshlanish ma‘nosida) – kuyning boshlanish qismi. Sarxona so‘zi ko‘proq maqomning mushkulot, ya‘ni cholg‘u bo‘limida qo‘llaniladi.

SOZANDA – musiqachi, biror cholg‘u asbobida musiqa ijro qiluvchi cholg‘uchi.

TALQINCHI – Xorazmda dutor cholg‘usi bilan xalq ashulalarini ijro etuvchi. Talqin yo‘llarini ijro etuvchi ashulachi, xofiz.

TEMP. SUR‘AT – musiqiy asarning ijro etilish sur‘ati (tez, sekinligi) bo‘lib, musiqaning xarakterini aniqlashga yordam beradi. Temp musiqa asarining mazmuni va xarakteri bilan bog‘liq bo‘ladi.

TIRNOQ - dutor va tanbur cholg‘ularida tor bog‘lanadigan pastki o‘rin. Bu atama ko‘proq Toshkentda qo‘llanilgan.

TOR - musiqa cholg‘u asboblariga tarang qilib tortiladigan ip, sim. Tor to‘lqinlantirilishi bilan ma‘lum balandlikda sado beradi. tor ipakdan, ichakdan va usti o‘ralgan yoki o‘ralmagan simdan ham bo‘lishi mumkin. Dutorda ikkita ipak tor tortilgani uchun uni “dutor” (ikki tor) deb ataganlar.

USTA – xalq cholg‘u asboblarini yasovchi va tuzatuvchi xunarmand. Cholg‘u asboblarini yaxshi, chiroyli va nozik bezaklar bilan yasagan xunarmandlarning nomlariga usta – so‘zi qo‘shib aytiladi.

USUL ZARB – Sharq xalqlari musiqasida ijroning murakkab yo‘llari. Usul turli zarblarning tez – tez almashinib kelishidir.

XAS PARDA - tanbur, ba‘zan dutor cholg‘ulariga qo‘yiladigan qo‘shimcha parda; yuqori sadolarni olish uchun qo‘llaniladi.

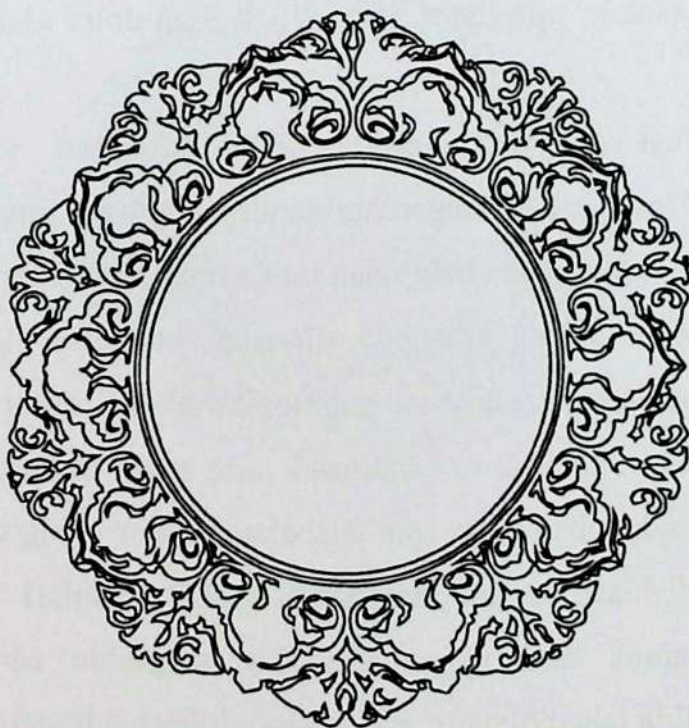
XONA – kuyni ifodalovchi tugal jumla. Maqom 9ayniqsa cholg‘u yo‘llari) da xonaning turli balandlikda qaytarilishi bilan kuyning xajmi kengayadi.

SHAYTON XARRAK - dutor va tanbr cholg‘usidagi dastaning yuqori qismiga quloqlardan so‘ng mustahkam o‘rnatilgan xarrak.

QOBIRG‘A - dutor cholg‘usining kosasi ayrim yupqa taxtachalarning bir biriga ulanishidan to‘planadiki, mana shu kichik taxtachalar “qobirg‘a” deb ham ataladi.

QOZMA DUTOR – kosasi va bo‘g‘zi bir bo‘lak tut yog‘ochdan o‘yilib ishlangan dutor. Qozma dutor qisman Turkmaniston, qisman Xorazm va Samarqandda tarqalgan.

QO‘SHTOR – dutor cholg‘usining har ikki torining bir hil balandlikda (unison) sozlanishi. Qo‘shyor sozi dutorni yakka chalganda va ayrim cholg‘u asarlarini ijro etganda qo‘llaniladi. Qo‘shyor qilib chalinganda dutorning ovozi birmuncha baland eshitiladi.

XULOSA

O'zbek xalqining maqom ijrochilik an'analari o'ziga xos tarzda uzoq yillardan beri rivojlanib kelmoqda. Xalqimiz orasida mumtoz asarlarimizni yuksak mahorat bilan ijro qilgan buyuk san'atkorlar yetishib chiqqan va ular o'zining san'ati bilan butun dunyoni lol qoldirganlar va qoldirib kelmoqdalar ham. Ayniqsa ularning mumtoz asarlarimizni ham soz chalib, ham kuylab ijro etganliklari tahsinlarga loyiq.

Aslida, yetuk ustoz san'atkorlarimizning suhbatlariga e'tibor bersak, ular hamisha har bir xonanda hech bo'lmaganda bitta bo'lsa ham cholg'uni chalishni bilishi kerak, bu ularning profesionalligini va asarlarni mukammal ijro eta olishlarida yordam beradi, deyishadi. "Hech bo'lmaganda bitta..." degan qismiga e'tiborimizni qaratadigan bo'lsak, demak xonandalar bir emas, bir nechta cholg'ularda ijro etishlarni bilishlari ularning mahoratlarini yanada oshiradi. Zero, mumtoz san'atimiz rivojlanish tarixiga nazar soladigan bo'lsak, qadimda deyarli barcha xofizlar goh tanbur, goh dutor, goh g'ijjak, goh doira chalib asarlarni ijro qilganlar.

Dutor cholg'usi xalqimiz orasida keng tarqalgan va eng sevimli cholg'ularidan biri. Unda ijro etiladigan har qanday kuy ham tinglovchining ichki olamida chuqur kirib boradi. Bu cholg'udan taraladigan tovushlar inson qulog'iga malhamdek kirib boradi. Uning jo'rligida ashulalar ijro etilsa, tinglovchi yanada ko'proq zavqlana boshlaydi. Qolaversa, mumtoz ashulalar dutor ovozi jo'rligida yanada serjilo, jozibador, nafislik va betakrorlik kasb etadi. Shuning uchun maqom xonandaligi yo'nalishida tahsil olayotgan talabalarga dutor cholg'usida ijrochilikni ham o'zalashtirib olishlari va uni amaliyotda tadbiq etishlari tavsiya qilinadi. Ushbu o'quv qo'llanma ham aynan ana shu maqsadda ishlab chiqildi va xonandalik yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar e'tiboriga havola etildi.

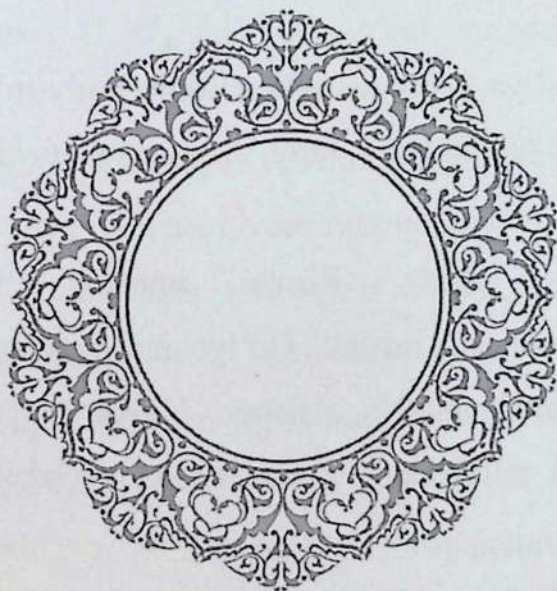
Ushbu o'quv qo'llamada avvalo dutor cholg'usi bilan yaqindan tanishtirilgan va unda ijrochilikni o'rganish oson bo'lishi uchun turli hil murakkabliklarda

mashqlar keltirilgan. Albatta bu mashqlar kuylarni mukammal darajada ijro eta olishlarida yordam beradi. Bundan tashqari o'quv qo'llanmada bastakorlar va xalq ijodiga mansub bo'lgan kuylar nota matnlari bilan birgalikda keltirilgan bo'lib, ularni ijro etishda ko'proq nimalarga ahamiyat qaratilishi kerakligi batafsil tushuntirilgan.

O'quv qo'llanmaning yana bir muhim jihati shundaki, unda talabalarni sahnaga tayyorlash borasida ham qimmatli ma'lumotlar keltirilgan. Ustoz talabani professional ijrochi darajasiga olib chiqish bilan birgalikda, uni sahnada, ommalardida o'zini tuta olishi, asarlarini hayajonlanmay, bexato ijro eta olishi uchun ko'rsatmalar ham berib borishi va bunga tayyorlashi ham kerakdir.

Kelajakda maqom va mumtoz asarlarimizning ijrochilari orasida dutorni mohir sozandalarimiz, ustozlarimiz kabi mukammal darajada ijro eta oladigan professionallar yetishib chiqishida o'z xissamizni qo'sha olsak, o'zimizni bahtiyor sezamiz.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

I. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1.1 Sh.M.Mirziyoyev Tanqidiy tahlil, qat'iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo'lishi kerak. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2016 yil yakunlari va 2017 yil istiqbollari bag'ishlangan majlisidagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining nutqi. // Xalq so'zi gazetasi. 2017 yil 16 yanvar, №11

1.2 Sh.M.Mirziyoyev Buyuk kelajagimizni mard va oliy janob xalqimiz bilan birga quramiz. Toshkent "O'zbekiston" – 2017y.

1.3 Sh.M.Mirziyoyev Erkin va faravon demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. "O'zbekiston" NMIU, 2016y.

1.4 Sh.Mirziyoyev Qonun ustuvorligi va inson manfaatlarini ta'minlash – yurt taraqqiyoti va xalq faravonligining garovi. "O'zbekiston" NMIU, 2016 y.

II. Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar

2.1 Matyakubov O. "Rubob – torni Vataniga qaytishi "Yosh kuch" jurnali 2017- yil.

2.2 Darvishali Changiy. Risolai musiqiy. O'zbekiston fanlar akademiyasining Sharqshunoslik instituti. Qo'lyozma.

2.3 Baymuxammedova N. Alisher Navoi o muzike, Istoriya i sovremennost. Problemi muzikalnoy kulturi narodov Uzbekistana, Turkmenii I Tadjikstana. M.: 1972.

2.4 Mishael Pilhofer and Holly Day "Music Theory for dummies" Indiana USA 2007. Wiley Publishing Inc.

III. Foydalanilgan boshqa adabiyotlar.

3.1 Alisher Navoiy. Mukammal asarlar to'plami. 10-jild. T.: 1992.

3.2 Alimbekov K., Ahmedov M. O'zbekiston xalq sozandalari.-T. : O'zdavbadiynashr.1959.

- 3.3 Akbarov I. Musiqa lug'ati. T.: 1997.
- 3.4 Akmaljonova M. Dutor orkestri. T., «G'.G'ulom nashriyoti», 2004.
- 3.5 Bunyodov Z. Anushtagin Xorazmshohlar davlati (1097-1231) – T.: 1998.
- 3.6 Belyayev V. Muzikalnie instrumenti Uzbekistana.-M. : Muzgiz. 1933.
- 3.7 Fitrat. O'zbek klassik musiqasi va uning tarixi – T.: 1993.
- 3.8 Ibraximov O.A. Fergano-Tashkentskiye makomi– T.: 2006.
- 3.9 Jabborov A.H. O'zbekiston bastakorlari va musiqashunoslari – T.: 2004.
- 3.10 Karomatov F.M.Uzbekskaya instrumentalnaya muzika – T.: 1972.
- 3.11 K.Olimboeva, M.Ahmedov, "O'zbekiston xalq sozandalari" Toshkent, 1959 yil.
- 3.12 Odilov A. Cholg'u ijrochiligi – T.: 1995.
- 3.13 Matyakubov B. Doston navolari – T.: 2009.
- 3.14 Matyakubov O. Maqomot – T.: 2004.
- 3.15 Matyakubov O. Og'zaki an'anadagi professional muzika asoslariga kirish – T.: 1983.
- 3.16 Matyoqubov O, Boltayev R, Aminov H. O'zbek notasi – T.: 2007.
- 3.17 Matyakubov O. Farabi ob osnovax muzike Vostoka – T.: 1986.
- 3.18 Mironov N.N. Obzor muzikalnix kultur uzbekov i drugix narodov Vostoka – Samarkand: 1931.
- 3.19 Mulla Bekjon Rahmon o'g'li, Muhammad Yusuf Devonzoda. Xorazm musiqiy tarixchasi – T.: 1998.
- 3.20 M.A.Hamidova, O.Ibroqimov, D.Mulajonov, "Xonandalik san'ati, Jahon va O'zbek milliy an'analari", Toshkent, 2009 yil.
- 3.21 M.A.Ilxomov. Cholg'u ijrochiligi. "Mehnat nashriyoti", T., 2010.
- 3.22 Qosimov R. An'anaviy ijrochilik.-T., 2007.
- 3.23 Rajabiy Yu. Muzika merosimizga bir nazar – T.: 1978.
- 3.24 Rajabiy Yu. O'zbek xalq muzikasi. V tom. Buxoro maqomlari – T.: 1959.

- 3.25 Rajabov I. Maqom asoslari – T.: 1992.
- 3.26 Rajabov I. Maqomlar masalasiga doir – T.: 1963.
- 3.27 Rajabov I. Maqomlar – T.: 2006.
- 3.28 Rasultoyev J. O‘zbek dutor ijrochiligi – T.: 1997-yil
- 3.29 Romanovskaya Ye.Ye. Xorezmskaya klassicheskaya muzika – T.: 1939.
- 3.30 Sadokov R.L. Muzikalnaya kultura Drevnego Xorezma – M.: 1970.
- 3.31 Semenov A.A. Sredniaziatskiy traktat o muziki darvish Ali Tashkent. Nauchno isledovatel’skiy institut imeni Xamzi. 1946.
- 3.32 Sh.Raximov. – “Dutor ” oquv qollanma T. 2007 yil
- 3.33 Sh.Raximov. X Nurmatov.”Cholgu ijrochiligi tarixi ” oquv qollanma.T.2009 yil.
- 3.34 Toshpo‘latova I. An’anaviy dutor ijrochiligi. T., 2004.
- 3.35 Uspenskiy V. Nauchnoye naslediye vospominaniya sovremennikov kompozitorskoye tvorchestvo pisma – T.: 1980.
- 3.36 Vizgo T.S. Muzikalnie instrumenti Sredney Azii. Istorichekiye ocherki. M.: 1980.
- 3.37 Yunusov R. Makomi i mugami – T.: 1991.
- 3.38 Yunusov R. O‘zbek xalq musiqa ijodi – T.: 2000.
- 3.39 Yusupov M. Xorazm maqomlari (1-3 kitoblar) –T.: 1980, 1982, 1983.
- 3.40 O‘zbek xalq muzikasi IX tom. Xorazm ashulalari // To‘plovchi va notaga oluvchi Yusupov M. – T.: 1962.
- 3.41 O‘zbek muzikasi tarixi // Tuzuvchilar: Solomonova T., G‘afurbekov T. – T.: 1981.

MUNDARIJA	
Kirish.....	3
1-Mavzu. Cholg‘u ijrochiligining dastlabki ko‘nikmalari.	
1. Talabani tanlagan cholg‘usi bilan tanishtirish va o‘quv semestri uchun dastur tanlash.....	5
2-Mavzu. Tanlangan cholg‘u sozi uchun mo‘ljallangan boshlang‘ich texnik mashqlar o‘rganish.	
2.1. Dutor ijrochiligida texnik mashqlar.....	12
2.2. Dutor ijrochiligidagi zarblar.....	14
2.3. Dutor ijrochiligiga xos belgilar.....	18
3-Mavzu. Bastakorlar yoki xalq ijodiyotiga mansub kichik shakldagi cholg‘u kuylaridan o‘rganish.	
3.1. “Hay yor – yor” asarini o‘rganish.....	23
3.2. “Do‘loncha” kuyini o‘rganish.....	25
3.3. “Sharob I” asarini o‘rganish.....	28
3.4. “Turkman eshvoyi” asari.....	33
3.5. “Chertmak” asarini o‘rganish.....	36
3.6. “Bahor keldi” asarini dator cholg‘usida ijro etish.....	41
3.7. “Gilos” asarini o‘rganish	43
3.8. “Aliqambar”.....	48
3.9. “Ilg‘or”.....	51
3.10. “Dutor bayoti”.....	53
3.11. “Norim-norim”.....	55
4.12. “Mushkiloti segoh.....	60
4.13. “ Chorgoh III”	68
4-Mavzu. Bastakorlar yoki xalq ijodiyotiga mansub kichik shakldagi asarlardan cholg‘uda jo‘r bo‘lib ijro etishni o‘rganish.	
4.1. “Dutorim” asarini o‘rganish	75
4.2. “Yorbilib” F.Sodiqov musiqasi, Saida Zununova she’ri.....	81
4.3. “Jonon o‘ynasin” N.Qulabdullayev musiqasi, Turop To‘la she’ri.....	84
4.4. “Ko‘r madim” D.Zokirov musiqasi, A.Navoiy g‘azali.....	88
4.5. “Yor bilib” F.Sodiqov musiqasi, S.Zununova so‘zi.....	93
5- Mavzu . O‘rganilgan asarlarni sahnada ijro etishga tayyorlash.	
Talabani konsertga tayyorlashda ahamiyat berish kerak bo‘lgan jihatlar.....	98
Musiqiy lug‘at.....	104
Xulosa.....	110
Foydalanilgan adabiyotlar.....	112

Farangiz MAXMUDOVA

CHOLG‘U SOZLARINI O‘RGANISH

(Dutor)

60211400 – Vokal san’ati: (an’anaviy xonandalik) ta’lim yo’nalishi
I, II-kurs talabalari uchun o‘quv qo‘llanma

Tasdiqnoma №212405. 25.01.2024-y.
«BEST-PUBLISH» nashriyoti

Muharrir: O.Fozilova
Dizayner-sahifalovchi: U.Raxmatov

16.11.2025-da nashrga ruxsat etildi. Format 60x84 1/8.
Shartli b.t. 7. Hisob. b.t. 7,25. Times garniturası.
20 nusxa. 98-buyurtma.

100000, Toshkent shahri, Oqtepa ko‘chasi, 49-uy.
Tel.: +998 97 755-99-07; +998 94 673-99-07.
email: best-publish2024@gmail.com

Maxmudova Farangiz Nuriddin qizi.

1990-yil Toshkent shaxrida ziyolilar oilasida tavallud topgan.

O'zbek milliy mumtoz musiqasi va maqom sanatining yoshlar orasida ustozlar an'anasini dutor cholg'usi orqali keng targ'ib ettirib kelayotgan iqtidorli sozandalardan biri.

2008-2012 yillar O'zDK bakalavr.

2013-2015 yillar Magistratura bosqichini qizil diplom bilan tamomlagan.

2007-yil Respublikalar aro yosh ijrochilar tanlovida 1-o'rinni egalladi.

2015-yil bo'lib o'tgan Yunus Rajabiy nomidagi VII respublika maqom ijrochilari ko'rik tanlovida 1-o'rinni egalladi.

2022-Ma'daniyat va san'at fidokori ko'krak nishoni bilan taqdirlangan.

2024-yil Qirg'izistonda xizmat ko'rsatgan artist faxriy unvoni bilan mukofotlangan.

2025-Ozarbayjonda o'tkazilgan Mug'om olami VI xalqaro musiqa festivalida faxrli 1-o'rin soxibasi.

2025-yil O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan "Shuxrat" medali bilan taqdirlangan.

Hozirgi kunda Maxmudova Farangiz Nuriddin qizi Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek milliy musiqa san'ati instituti "Maqom cholg'u ijrochiligi" kafedrasida dotsent lavozimida ishlab kelmoqda.

ISBN: 978-9910-8210-2-8

9 789910 821028